

Bakalářská práce

Čtyry doby Boženy Němcové a jejich interpretace

Studijní program:

B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Studijní obory:

Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Pavla Štěpánová

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Futtera

Katedra českého jazyka a literatury

Liberec 2024

Zadání bakalářské práce

Čtyry doby Boženy Němcové a jejich interpretace

<i>Jméno a příjmení:</i>	Pavla Štěpánová
<i>Osobní číslo:</i>	P21000511
<i>Studijní program:</i>	B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
<i>Specializace:</i>	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
<i>Zadávací katedra:</i>	Katedra českého jazyka a literatury
<i>Akademický rok:</i>	2022/2023

Zásady pro vypracování:

Práce se zaměří na povídku Boženy Němcové *Čtyry doby*. Jejím cílem bude představit historické pozadí vzniku povídky, sumarizovat dosavadní stav bádání a poskytnout historický přehled interpretací této prózy v jednotlivých literárněvědných přístupech v průběhu 20. století až do současnosti. Materiálově bude práce vycházet z dostupných pramenů a relevantní sekundární literatury, počínaje syntézami české literatury Jana Jakubce a Jaroslava Vlčka a monografií Václava Tilleho o Boženě Němcové. Práce se pokusí rekonstruovat proměny přístupu k této povídce v české literární vědě a komentovat možnosti interpretace této prózy. Součástí práce bude také komparace stávajících analýz a následně pokus o další možný způsob interpretace, založený na rozboru korespondence Boženy Němcové.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce: tištěná/elektronická

Jazyk práce: čeština

Seznam odborné literatury:

ADAM, Robert, ed., *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu: sborník z mezinárodního kolokvia*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2007. ISBN 978-80-7308-200-0.

Česká literatura: časopis pro literární vědu, roč. 51, 2003, č. 1. ISSN 0009-0468.

JAKUBEC, Jan a Leander ČECH, *Literatura česká devatenáctého století. Dílu třetího část druhá, Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi*. Praha: Laichter, 1907.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Božena Němcová: příběhy – situace – obrazy*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1574-7.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Návraty: k české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*. Praha: Akropolis, 2012. ISBN 978-80-87481-90-5.

Literární archiv: sborník Památníku národního písemnictví, roč. 34, 2002, Božena Němcová. ISBN 80-85085-59-3.

NĚMCOVÁ, Božena a Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Divá Bára a jiné dívky na útěku*. Praha: Slovart, 2012. ISBN 978-80-7391-620-6.

NĚMCOVÁ, Božena et al., *Božena Němcová – Korespondence*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003-2007. 4 sv. ISBN 978-80-7106-933-1.

NĚMCOVÁ, Božena, *Čtyry doby: fragmenty autobiografie*. Praha: Československý spisovatel, 1974.

TILLE, Václav a Mojmír OTRUBA, *Božena Němcová*. 9. vyd. Praha: Odeon, 1969.

VLČEK, Jaroslav, *Kapitoly z dějin české literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1952.

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Futtera

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. dubna 2023

Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2024

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

Mgr. Václav Lábus, Ph.D.
garant studijního programu

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Poděkování

Děkuji PhDr. Ladislavu Futterovi za odborné vedení, cenné rady a připomínky, a hlavně za čas, který této bakalářské práci věnoval.

ANOTACE

Bakalářská práce se zaměřuje na povídku Boženy Němcové *Čtyry doby*. Nejprve se věnuje kontextům jejího vzniku, následně shrnuje publikační historii povídky a zabývá se její recepcí. Povídka už od svého vzniku představuje svým charakterem výzvu k porozumění, tudíž práce poskytuje historický přehled interpretací této prózy v jednotlivých literárních přístupech v průběhu 20. století až do současnosti. Předložená práce sumarizuje proměny přístupů k této povídce v české literární vědě a komentuje možnosti její interpretace. Součástí práce je také pokus o nalezení dalšího možného způsobu interpretace významu povídky, který je založený na rozboru čtyřsvazkové korespondence Boženy Němcové.

KLÍČOVÁ SLOVA

Božena Němcová, povídka, Čtyry doby, interpretace, česká literatura, 19. století, korespondence

ANNOTATION

The bachelor thesis focuses on the short story "Čtyry doby" by Božena Němcová. First it examines the contexts of its creation, then summarizes the publication history of the short story and deals with its reception. Since its creation, the story has presented a challenge to understanding, therefore the thesis provides a historical interpretation overview of this prose in various literary approaches throughout the 20th century to the present. The presented work summarizes the changes in approaches to this short story in Czech literary science and it comments on the possibilities of its interpretation. The work also includes an attempt to find another possible way of interpreting the meaning of the story, based on the analysis of the four-volume correspondence of Božena Němcová.

KEYWORDS

Božena Němcová, short story, Čtyry doby, interpretations, Czech literature, 19th century, correspondence

Obsah

1 Úvod	9
2 Historický kontext vzniku	11
3 Přehled interpretací povídky.....	14
4 První samostatné studie	21
4.1 Bartůňková – Zachová: Život v pravdě – pravda v díle.....	21
4.2 Hana Šmahelová: Mystika lásky v próze Boženy Němcové	22
5 Přístupy a interpretace povídky ve 21. století	25
5.1 Interpretace povídky z konference Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejně..	25
5.1.1 Jaroslava Janáčková: Čtyry doby v prvotní komunikační strategii.....	28
5.1.2 Irena Vaňková: Čtyry doby B. Němcové: Barevnost a barvy v českém obrazu světa.....	29
5.1.3 Václav Vaňek: Čtyry doby a příroda.....	30
5.1.4 Hana Šmahelová: „Čtyři doby“ tři žen.....	31
5.1.5 Irena Štěpánová: Svatba jako osud, svatba jako obřad	32
5.1.6 Zdeňka Kalnická: Božena Němcová archetypálně feministicky: Obrazy vody ve Čtyrech dobách.....	33
5.2 Literární archiv: Sborník Památníku národního písemnictví k 140. výročí úmrtí Boženy Němcové.....	34
5.2.1 Jaromír Loužil: Poznámky k „filosofii lásky“ ve Čtyrech dobách Boženy Němcové.....	34
5.2.2 Ondřej Macura: Čtyry doby v kontextu vývoje myšlení Boženy Němcové	36
5.3 Tereza Riedlbauchová: Čtyry doby Boženy Němcové a Čtvero dob Terezy Novákové	37
6 Vydávání korespondence.....	40
7 Interpretace díla Boženy Němcové prostřednictvím dopisů.....	42
7.1 Výběr dopisů.....	44
7.2 B. N. neznámému adresátovi (na konci roku 1854).....	45

7.3 B. N. Janu Helceletovi (v Praze 19. 5. 1856).....	49
7.4 B. N. Adéle Panklové (v Praze 25. 11. 1856).....	50
7.5 B. N. Adéle Panklové (v Praze 3. 6. 1857).....	51
7.6 B. N. Josefu Němcovi (13. 6. 1857)	51
8 Závěr.....	57
Seznam pramenů a literatury	61
Prameny	61
Literatura.....	61

1 Úvod

Božena Němcová napsala krátkou povídku *Čtyry doby* do sborníčku věnovanému Josefu Václavu Fričovi k Novému roku 1856.¹ Původním záměrem autorky nebylo vydávat povídku ke čtení veřejnosti, po smrti Němcové byl ale tento text publikován, a přestože byl originál nějakou dobu nezvěstný,² přilákal postupně pozornost literárních vědců, kteří se snažili najít smysl povídky.

Povídka je krátká, přepsaný autograf má necelých osm stránek, je rozčleněna do čtyř částí, které připomínají jednotlivá roční období. Každá z částí sleduje určitou podobu ženy v různých stádiích života, od mládí přes dospívání, svatbu a stáří.

V první době přichází do kaple se sochami Krista a Máří Magdaleny dívka, vroucně se k nim modlí a pláče „nevědomou, svatou touhou“. Druhá doba je delší, dívka opouští světnici a vydává se do zahrady, kde pozoruje dynamické probouzení přírody a zvířat, vyrůstá před ní květina, na které stojí „děva vznešené krásy“. Má podobu bohyně a dívka nechápe, co se s ní děje. Ve třetí době můžeme sledovat dívku jako nevěstu, ale popis obřadu připomíná spíše popis pohřbu, nevěsta se „dobrovolně stává otrokyní“, je jí vytýkáno: „Jinému zadala jsi duši, jinému tělo, a tebe celou pojal ďábel v náruč!“ Manželský svazek znamená pro nevěstu deziluzi a hledá útěchu v Máří Magdaleně. V poslední, čtvrté době kráčí vyčerpaná žena na horu, trpí a táže se po tom, jaký je cíl její cesty, vyčítá si, že zhřešila proti svaté lásce a modlí se. Z nebe sestupuje ladná děva, která ji unáší k světlému trůnu, okolo kterého jsou další světlé postavy. Povídka končí slovy: „A jedna z nich, ta nejkrásnější, zahalena v prameny zlatoskvoucích vlasů, klesá s ní k nohous Jeho, plesajíc s nadšenou tváří: To je náš Bůh! – Bůh ten je Láska! Milujte, a budete spasení! –“³

Literární věda se od devadesátých let povídkou více či méně zabývá. Avšak literární vědci se neshodnou na interpretacích smyslu povídky, ani jejím žánrovém zaměření. V následujících kapitolách se budeme zabývat historickým pozadím vzniku povídky, vývojem přístupů k povídce a interpretacemi významu smyslu povídky. Navazující část

¹ Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii (k sémantickému ladění textu)*, Literární archiv 34, 2002, s. 9–16, zde s. 9.

² Miloslav NOVOTNÝ, *Život Boženy Němcové. Dopisy a dokumenty V. Slavný rok 1855*, Praha 1957, s. 367.

³ Božena NĚMCOVÁ, *Povídky I*, Praha 1951, s. 228–235.

práce bychom chtěli věnovat porovnáním těchto interpretací a navržením dalšího možného způsobu interpretace, který bude založen na analýze korespondence Boženy Němcové.

2 Historický kontext vzniku

Povídku *Čtyry doby* psala Němcová na podzim roku 1855 a věnovala ji J. V. Fričovi v rukopisném sborníčku k Novému roku 1856.⁴ Byla opatřena jejím osobním věnováním a podpisem.

J. V. Frič na tuto událost ve svých pamětech vzpomíná takto: „Slečna Rittersbergová [...] přiměla kroužek dam, v jichž čele Božena Němcová, že podarovaly mne o Nový rok jakýms vlastnoručně psaným almanachem, v němž nechybělo ni vhodných rytin a obrázků. Příspěvek naší Boženy jest blouznivou jakousi zповědí, jež pro veřejnost se nehodí.“⁵

Jaroslava Janáčková se domnívá, že toto hodnocení z úst J. V. Friče se může jen těžko vztahovat k prvotnímu setkání s výjimečnou prózou a že jej nelze brát jako hodnocení, ale spíše jako výsledek „rozpačitého nebo vybledlého vzpomínání zestárlého a znaveného muže, upjatého jinam, ke zcela jiným kontextům, než byly prvotní“.⁶

V padesátých letech žili manželé Němcovi odděleně, Josef Němec byl roku 1855 propuštěn z finanční stráže, hmotné zajištění rodiny bylo tedy převážně na Boženě Němcové a ta často musela žádat o peníze přátele; také byla pod policejním dohledem. Až na filozofa Ignáce Jana Hanuše se její společnost skládala z generačně mladších souputníků, Viléma Dušana Lambla, sester Rottových, Josefa Václava Friče, Václava Čeňka Bendla a Hanuše Jurenky. Vidala se také se začínajícími májovci, na jejichž almanachu se podílela, stejně jako na Fričově *Ladě Nióle*. V letech 1851, 1852, 1853 navštívila Uhry, nejdlejší cestu podnikla samostatně v roce 1855 po (dnešním) Slovensku. V roce 1853 zemřel její nejstarší syn Hynek. Němcová napsala *Čtyry doby* v době velmi intenzivní umělecké činnosti – roku 1855 vyšla *Babička*, *Sestry*, *Karla*, *Divá Bára*, další rok vydala povídky *Chudí lidé* a *V zámku a v podzámčí*.⁷

Problematické je také žánrové zařazení povídky, Jaromír Loužil ve své studii napsal, že přestože jde nepochybně o umělecký útvar,⁸ nelze pominout další rysy, které *Čtyry doby*

⁴ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, s. 9.

⁵ Josef Václav FRIČ, *Paměti II*, Praha 1960, s. 509.

⁶ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, s. 9.

⁷ Jiří OPELÍK (ed.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 3/II, M–O, Praha 2000, s. 475.

⁸ Jaromír LOUŽIL, *Poznámky k „filozofii lásky“ ve Čtyrech dobách Boženy Němcové*, *Literární archiv* 34, 2002, s. 17–25, zde s. 18.

staví do blízkosti tendenčního umění s aspiracemi ideologickými a politickými (prohlášení, protest, manifest).⁹ Janáčková pak ve svých studiích používá označení „lyrická črta“ nebo „čtyřveršová báseň v próze“. Pro účely této bakalářské práce ale budeme používat označení „povídka“.

Přepis autografu *Čtyr dob* byl veřejnosti zpřístupněn až po smrti Boženy Němcové z rukopisné pozůstalosti v roce 1880.¹⁰ V roce 1891 byl vydán v *Sebraných spisech IX.* Boženy Němcové v nakladatelství I. L. Kober v Praze, ovšem byl zveřejněn bez věnování J. V. Fričovi.¹¹

V dalších publikacích o díle Boženy Němcové byly do roku 1957 *Čtyry doby* přetiskovány buď podle přepisu autografu ze sebraných spisů I. L. Kobra, nebo podle originálu rukopisu.¹² Například Marie Gebauerová ji otiskla hned dvakrát, poprvé ve IV. svazku sebraných spisů B. Němcové, které vydával Jan Laichter v letech 1904–1920, podruhé v XI. svazku podle rukopisu, protože sborníček se mezitím našel. Autograf byl ale v roce 1928 znovu nezvěstný, definitivně nalezen byl znovu až ve fričovském archivu v majetku Josefa Jana Friče.¹³

Složité publikační historie dlouho znemožňovala věnovat se krátké povídce systematictěji, přesto ale byla poměrně často zařazována do díla Boženy Němcové a vydávána společně s ostatními povídkami v souborných publikacích, například v letech 1907,¹⁴ 1912,¹⁵ dvakrát v roce 1926,¹⁶ 1927,¹⁷ 1940¹⁸ a 1941.¹⁹ Povídka bývala často publikována bez otištění věnování J. V. Fričovi.

V roce 1946 byla povídce věnována celá menší knížka o 38 stranách, která obsahovala také litografie Václava Trefila, přičemž věnování J. V. Fričovi je publikováno na začátku knihy.²⁰

⁹ Tamtéž.

¹⁰ J. OPELÍK (ed.), *Lexikon české literatury*, s. 475.

¹¹ B. NĚMCOVÁ, *Sebrané spisy IX*, Praha 1891, s. 152.

¹² M. NOVOTNÝ, *Život Boženy Němcové*, s. 456.

¹³ Václav TILLE, *Božena Němcová*, Praha 1969, s. 367.

¹⁴ Božena NĚMCOVÁ, *Črty a úvahy. Vybrané spisy*, Praha s. d.

¹⁵ Václav ČERNÝ, *Božena Němcová 1820–1862. Sborník statí o jejím životě a díle*, Praha 1912.

¹⁶ Božena NĚMCOVÁ, *V zámku a podzámčí a jiné povídky*, Praha 1926.

¹⁷ Božena NĚMCOVÁ, *Cesta z pouti. Čtyry doby*, Praha 1937.

¹⁸ Božena NĚMCOVÁ, *V zámku a podzámčí a jiné povídky*, Praha 1940.

¹⁹ Božena NĚMCOVÁ, *V zámku a v podzámčí a jiné povídky*, Praha 1941.

²⁰ Božena NĚMCOVÁ, *Čtyry doby. Povídka*, Varnsdorf 1946.

Povídka se vyskytla také v knize povídek z roku 1951²¹ a v knize vybraných spisů z roku 1957.²²

V nedávné době byla publikována v roce 2012 v antologii romantické prózy *Mrtví tanečníci*, kterou sestavil Václav Vaněk a kolektiv. A zařazena byla také do publikace *Divá Bára a jiné dívky na útěku*, která vyšla v roce 2018 v nakladatelství Slovart s doslovem Jaroslavy Janáčkové, otištěna ale byla bez věnování.

Navzdory tomu, že se povídka dostala mezi veřejnost až v devadesátých letech 19. století a soustavněji publikována byla až na počátku 20. století, stále figuruje v české literární vědě jako výzva k rozumění, či hádanka.²³ Hana Šmahelová dodává, že „literární historii se už od 19. století nedaří zmocnit se tohoto textu Němcové“.²⁴ V následující kapitole se tedy budu věnovat tomu, jak se v literární historii k povídce přistupovalo.

²¹ B. NĚMCOVÁ, *Povídky I.*

²² Božena NĚMCOVÁ, *Vybrané spisy I. Babička a jiné obrazy ze života*, Praha 1957.

²³ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyři doby v prvotní komunikační strategii*, s. 9.

²⁴ Hana ŠMAHELOVÁ, „Čtyři doby“ tři žen, *Literární archiv* 34, 2002, s. 27–33, zde s. 27.

3 Přehled interpretací povídky

K interpretaci významu povídky se nejčastěji vrací biografické nebo slovníkové publikace. První hodnotící zmínka o *Čtyrech dobách* se nachází v díle *Božena Němcová v životě i spisech* od Josefa Hanuše z roku 1889 (tedy před otištěním samotného textu povídky), který pouze cituje vzpomínku z Fričových pamětí o „blouznivé jakési zpovědi, která se na veřejnost nehodí“.²⁵

Další zmínka se nachází v publikaci *Pokus životopisný a literární* Vincence Vávry z roku 1900, který píše: „Smutně nás naladuje črta Čtyry doby, jejíž rukopis také teprve po smrti Němcové vydán byl; neboť nedýše z něho už obvyklý klid autorčin, nýbrž neobyčejná rozervanost duševní. Psána byla r. 1856, jak bezpečně se dovídáme z Pamětí J. V. Fričových.“²⁶

V *Literatuře české devatenáctého století*, vydané v roce 1907, Arne Novák povídku přisuzuje pouze biografický význam a píše, že její „cena je pouze životopisně dokumentární a nikoliv literární“.²⁷ Obsah povídky usouvztažňuje s manželstvím Boženy Němcové: „A podobným trpkým, znechuceným dojmem vyznívá její zoufalá autokonfese z r. 1855 ‚Čtyry doby‘, kde v allegorisujícím rouše podává vnitřní historii svých snů, manželského svého zklamání a věčně beznadějně pouti za vysněným idolem absolutní lásky.“²⁸

Další velké syntézy dějin české literatury z přelomu 19. a 20. století, *Dějiny české literatury Jaroslava Vlčka* (1892–1921),²⁹ respektive *Dějiny literatury české* Jana Jakubce (1910–1911),³⁰ se *Čtyrem dobám* nevěnují. Je třeba dodat, že obě syntézy souvisejí s výkladem dějin dovedly k polovině 19. století a Němcové se tak věnovaly zcela okrajově. Ani v pozdějších přepracováních, která již beletristické práce Němcové zahrnula do výkladu, však *Čtyrem dobám* nebyla věnována žádná pozornost.³¹

²⁵ Josef HANUŠ, *Božena Němcová v životě i spisech*, Praha 1889, s. 80.

²⁶ Vincenc VÁVRA, *Božena Němcová. Pokus životopisný a literární*, Praha 1900, s. 178.

²⁷ Albert PRAŽÁK et al., *Literatura česká devatenáctého století III/2. Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi*, Praha 1907, s. 116.

²⁸ Tamtéž, s. 18.

²⁹ Jaroslav VLČEK, *Dějiny české literatury 4. K letům čtyřicátým století devatenáctého*, Praha 1931.

³⁰ Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob až do probuzení politického*, Praha 1911.

³¹ Srov. Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české 2. Od osvícenství po družinu Máje*, Praha 1934; Jaroslav VLČEK, *Z dějin české literatury*, Praha 1960.

Sborník statí Václava Černého z roku 1912 obsahuje studii Alberta Pražáka *Vztahy Boženy Němcové k mladé literatuře let padesátých*, ve které se v části věnované vztahu Němcové a Friče zmiňuje o *Čtyrech dobách* jako o „hluboké niterní zpovědi“³² a opět odkazuje na Fričovy paměti. Publikace také obsahuje závěr autografu *Čtyr dob*.

Značná část publikací jednoduše přejímá interpretaci J. V. Friče z jeho pamětí, popřípadě povídkce přisuzuje pouze biografický význam. Odlišný přístup naznačila monografie Václava Tilleho o Boženě Němcové. V její definitivní verzi z roku 1920 (původní vydání z roku 1911 je v hodnocení *Čtyr dob* úspornější) povídku charakterizuje jako „čtyři vizionářské kapitoly ze života ženy“ a jedná se o „smutnou, horoucí píseň lásky, které se ještě po letech děsily naše krotké hlavy, omlouvající ji, s rozpačitou shovívavostí jako poblouznění“.³³

J. V. Fričem inspirovanou interpretaci předjímá také medailonek v publikaci *V zámku a v podzámčí* z roku 1926, který o povídkce hovoří jako o „autobiografickém vyznání zhroucené duše“.³⁴

Přehledné dějiny české literatury od Arne Nováka, které vyšly v definitivní podobě v letech 1936–1939, se o povídkce také zmiňují na jednom řádku, kde se uvádí: „Autobiografickou cenu má vášnivé zoufalé vyznání zhroucené ženské duše *Čtyry doby* z r. 1855.“³⁵

Tilleho hodnocení, ovšem zkombinované s tradičním biografickým výkladem *Čtyr dob*, se zrcadlí v publikaci *Božena Němcová* od Františka Kubky a Miloslava Novotného z roku 1941. Piší o Němcové, že stvořila sonátu ženského osudu, čtyři kapitolky skoro životopisné.³⁶

O povídkce se naopak nezmiňují pozdější marxisticky orientované kratší monografie *Božena Němcová bojující* Julia Fučíka z roku 1940, ani Zdeňka Nejedlého *Božena Němcová* z roku 1946. V padesátých letech vyšly *Čtyry doby* ve čtvrtém svazku *Spisů Boženy Němcové* v rámci edice Knihovna klasiků.³⁷ Doslov povídku označuje za autobiografickou zpověď.

³² V. ČERNÝ (ed.), *Božena Němcová*, s. 192.

³³ V. TILLE, *Božena Němcová*, s. 219.

³⁴ B. NĚMCOVÁ, *V zámku a podzámčí* [1926], s. 221.

³⁵ Jan Václav NOVÁK – Arne NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny*, Brno 1995, s. 435.

³⁶ František KUBKA – Miloslav NOVOTNÝ, *Božena Němcová*, Praha 1941., s. 227

³⁷ B. NĚMCOVÁ, *Povídky I*, s. 237.

V knize *Božena Němcová* Karla Cvejna se objevuje pod názvem „Trnitá cesta“³⁸ zkrácená verze čtvrté části povídky.

V pátém dílu publikace *Život Boženy Němcové* z roku 1957 od Miloslava Novotného s podtitulem *Slavný rok 1855* můžeme najít přepis *Čtyr dob* se zmíněným výňatkem z paměti J. V. Friče, kde povídka označuje „za blouznivou zpověď, která se nehodí na veřejnost“.³⁹ Edice obsahuje také tři strany autografu *Čtyr dob*.

V roce 1957 se k povídce vyjadřuje také Felix Vodička ve *Vybraných spisech Boženy Němcové I. Babička a jiné obrazy ze života*, kam zařadil všechny prózy B. Němcové s autobiografickými rysy.⁴⁰ K povídce samotné píše: „Obrázek Čtyry doby, věnovaný J. V. Fričovi k Novému roku 1856, odlišuje se od předcházejících obrazů svým subjektivismem i zkratkovitým zobrazením životního osudu v několika scénách, pojatých symbolicky.“⁴¹

Další interpretaci lze najít až v akademických *Dějínách české literatury* také od Felixe Vodičky z roku 1960, který se zde povídce věnuje rozsáhleji. F. Vodička prózu přiřazuje k povídce *Sestry*, která „v symbolické zkratkovitosti naznačuje v několika scénách celé drama lásky v konfliktu se světem“.⁴² Společně se *Sestrými* tedy povídka charakterizuje jako povídku zaostřenou na tragické rozpornosti, která ale nad hněv a pomstu staví lásku.⁴³ Bůh se podle F. Vodičky staví na stranu hříšnice a „dává přednost principu lásky před požadavky světa“.⁴⁴ F. Vodička také dodává, že je celé téma *Čtyr dob* podloženo autobiograficky a upozorňuje na jeho spjatost s romantickou máchovskou tradicí (stejně téma je zde podle něj bezvýchodná hořkost).⁴⁵

Mojmír Otruba se ve své monografii z roku 1962 dívá na povídku také z velmi podobného úhlu a ptá se: „Proč se v jejím díle neobjeví manželství s těmi problémy, které B. Němcová znala ze svého života a které viděla všude kolem sebe, proč je oblast milostného života ženy

³⁸ Karel CVEJN, *Božena Němcová*, Praha 1956, s. 31.

³⁹ M. NOVOTNÝ, *Život Boženy Němcové*, s. 361.

⁴⁰ B. NĚMCOVÁ, *Vybrané spisy*, s. 495.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Karel DVOŘÁK – Jan MUKAŘOVSKÝ – Felix VODIČKA (edd.), *Dějiny české literatury 2, Literatura národního obrození*, Praha 1960, s. 593.

⁴³ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, s. 9.

⁴⁴ K. DVOŘÁK – J. MUKAŘOVSKÝ – F. VODIČKA (edd.), *Dějiny české literatury*, s. 593.

⁴⁵ Tamtéž.

tak zúžena, proč to, co proniklo do soukromé povídky nebo do literárně stylizovaného dopisu, neozvalo se jinde?“⁴⁶ Opět tedy vidí spíše biografický rozměr povídky.

V roce 1974 byla povídka vydána v díle *Čtyry doby: fragmenty autobiografie* s nadpisem „básnická vize vlastního života“.⁴⁷ Před textem samotné povídky je citován dopis Adélce: „Byla to poezie, již neštěstí jako / zázračný květ ve mně k životu probudilo. / Ta jediná oslazuje mi život / a já zasvětila se jí navěky! / Ona neučila mne lidi milovati...“

V doslovu knihy se Mojmir Otruba o povídce také zmiňuje, srovnává ji s ostatními díly B. Němcové, které mají spíše „útěšný charakter“ a „smysluplně vpojují člověka do lidské obecnosti, do kolektivu lidí i přírodního univerza.“⁴⁸ O *Čtyrech dobách* píše, že oproti tomu je tato povídka její jedinou subjektivistickou prózou, obrací se tak spíše ke svému původci než ke čtenáři.⁴⁹ V doslovu se tedy spíše věnuje výlučnosti povídky v kontextu tvorby Němcové a velké míře její subjektivizace.

Další publikace zmiňující *Čtyry doby* je *Česká literatura od počátků k dnešku z let 1997–1998*. Jaroslava Janáčková v této práci zmiňuje pouze, že „tehdy si [Božena Němcová] také zkoušela lyricky vypsát rozčarování ženy po svatbě (*Čtyry doby*)“.⁵⁰

Všechny tyto interpretace tedy spatřují v povídce určité dokumentární nebo biografické rysy, zároveň se na ni dívají jako na „výpověď zhroutené ženské duše“, která prožívá drama lásky a deziluzi z manželství, vidí ale také v návaznosti na Tilleho určitou jedinečnost výpovědi povídky nejen o osudu Boženy Němcové, ale i o obecně ženském, či lidském osudu, pro který je důležitý princip lásky.

Lexikon české literatury z roku 2000 zmiňuje vydání *Čtyr dob* z rukopisné pozůstalosti v roce 1880, ale k významu díla se nijak nevyjadřuje.⁵¹ Podobně je to ve *Slovníku českých spisovatelů* z roku 2005: „Do rukopisného sborníku věnovaného českými dámami J. V. Fričovi napsala alegorické vyznání o lásce a osudu ženy *Čtyry doby*.“⁵²

⁴⁶ Mojmir OTRUBA, *Božena Němcová*, Praha 1964, s. 175.

⁴⁷ Božena NĚMCOVÁ, *Čtyry doby. Fragmenty autobiografie*, Praha 1974, s. 553.

⁴⁸ Tamtéž, s. 580.

⁴⁹ Tamtéž, s. 578.

⁵⁰ Jan LEHÁR et al., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2020, s. 245.

⁵¹ J. OPELÍK, (ed.), *Lexikon české literatury*, s. 475.

⁵² Věra MENCLOVÁ – Bohumil SVOZIL – Václav VANĚK, *Slovník českých spisovatelů*, Praha 2000, s. 472.

Soustavněji se literární věda věnovala povídce v roce 2001, kdy se na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy konala konference s názvem *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*, která navrhla hned několik možných interpretací.

Dílu Boženy Němcové se věnovala také konference v České Skalici s názvem „Božena Němcová. Život, dílo, doba.“, která se konala 7. – 8. září 2005. Zabývala se nejenom uměleckou tvorbou Boženy Němcové, ale také různými aspekty jejího života a obecným kontextem doby. O konferenci vyšel sborník s jednotlivými příspěvky, *Čtyrem dobám* se ale věnují pouze dva, a to zcela okrajově. Nezávisle na konferencích vyšlo později o povídce i několik samostatných studií.

První zmínku můžeme najít ve studii *Kultura a moc v době neoabsolutismu* od Milana Hlavačky a Marcely Rossové, ve kterém zmiňují, že *Čtyry doby* jsou povídka, která v podstatě „rekapitulovala tehdejší životní úděl emancipované ženy formátu Boženy Němcové“.⁵³ Druhá zmínka pochází ze studie Jaroslavy Janáčkové s názvem *Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové*, kde uvádí, že hrdinky některých próz Boženy Němcové (*Karla, Divá Bára, Sestry, Čtyry doby*) mají za společný rys to, že se neřídí rozumem, ale citem.⁵⁴

Povídka byla bez věnování otištěna v antologii české romantické prózy *Mrtví tanečníci*, kterou sestavil Václav Vaněk a kolektiv v roce 2010. Václav Vaněk povídku krátce představuje v předmluvě knihy, zařazuje ji do typu prózy, která obrací pozornost k člověku a jeho jedinečnému prožívání světa.⁵⁵ V části předmluvy, která pojednává o attributech a obrazu, věnuje povídce krátkou charakteristiku: „A ještě pořád stoupá příkrou a špinavou cestou Čtyr dob Boženy Němcové po úbočí hory žena v černém závoji. Zoufalý zrak upírá vzhůru, kde tuší Boha.“⁵⁶ V závěru knihy ale od takto jednoduché interpretace upouští a závěr povídky interpretuje spíše jako „sen o společenství lásky“, ve kterém podle Václava Vaňka hledá Božena Němcová naději pro budoucí svět.⁵⁷ Václav Vaněk povídku staví do

⁵³ Milan HLAVAČKA – Marcela ROSSOVÁ, *Kultura a moc v době neoabsolutismu. Božena Němcová pod dohledem*, in: Milan Horký – Roman Horký (edd.), *Božena Němcová – život – dílo – doba*, Česká Skalice 2006, s. 71–77, zde s. 76.

⁵⁴ Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové*, in: Milan Horký – Roman Horký (edd.), *Božena Němcová – život – dílo – doba*, Česká Skalice 2006, s. 79–84, zde s. 83.

⁵⁵ Václav VANĚK et al. (edd.), *Mrtví tanečníci. Antologie české romantické prózy*, Příbram 2010, s. 7.

⁵⁶ Tamtéž, s. 10.

⁵⁷ Tamtéž, s. 147.

opozice k ostatním romantickým prózám z antologie a podotýká, že „od všech těchto prací se však Čtyry doby liší na jedné straně vyhraněnou subjektivitou podání, na druhé symbolickým zobecněním lidského (ženského) osudu“.⁵⁸

Povídka byla také v roce 2012 (a opět v roce 2019) bez věnování vydána v knize *Divá Bára a jiné dívky na útěku*. Kniha byla doplněna doslovem Jaroslavy Janáčkové. Tento doslov vyšel po kolokviu o *Čtyrech dobách*, který se konal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2001. Výsledky tohoto kolokvia inspirovaly k novým badáním. Jedná se tedy o jednu z nejnovějších reflexí povídky a jejích interpretací. Jaroslava Janáčková o *Čtyrech dobách* v komentáři k výboru z próz Boženy Němcové píše, že tato báseň v próze byla ve své době novým žánrem a velmi se hodila k poctě J. V. Fričovi jako romantickému básníkovi, protože se v něm pojila „obrazná řeč plná náznaků, vlastní lyrické poezii, s úryvkovitým příběhem podávaným v řeči nevázané“.⁵⁹ Byla také vhodným žánrem k tomu, aby zachytila „dívčí citové a smyslové probuzení až po svatbu (a odmítnutí lásky jako manželské povinnosti)“.⁶⁰ Čtvrtá doba je podle Jaroslavy Janáčkové kontrastní, plná „úchvatné úzkosti i naděje“. K závěru čtvrté doby píše: „Symbolem skutečné lásky je Kristus obklopený ženami. Závěr scény není podložen náboženskou vírou, ale myšlenkami francouzských utopických socialistů o svobodné lásce.“⁶¹ Proto podle J. Janáčkové tuto povídku B. Němcová píše právě J. V. Fričovi, který byl politicky pronásledovaným mladým básníkem.⁶²

Z posledních dvou zmínek o povídce tedy můžeme vidět, na jaké škále se jednotlivé interpretace pohybovaly. Někdy skončila interpretace povídky pouze u „zpovědi zhroutené ženské duše“, některé ale bagatelizovaly výpověď méně a nazvaly ji „hlubokou“ či „niternou“. Další považovaly povídku za „vizionářskou“, vypovídající o obecně ženském či lidském osudu.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Divá Bára a jiné dívky na útěku*, in: Božena Němcová, *Divá Bára a jiné dívky na útěku*, Praha: Sloart, 2012, s. 239–245, zde s. 244.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž, s. 245.

V závěru čtvrté doby některé interpretace vidí Boha, někdy jako křesťanského a jindy jako ručitele principu lásky. Výjimku v interpretacích tvoří doslov Jaroslavy Janáčkové, který ale už navazuje na moderní bádání o povídce (což bude předmětem další kapitoly).

4 První samostatné studie

Ve 20. století se literární vědci neshodli na tom, jak s povídkou naložit, nejčastěji tedy přejímali interpretaci J. V. Friče. Soustavněji se povídce začala literární věda věnovat až od devadesátých let 20. století. V roce 2001 byla povídce věnována celá konference, ale předcházely jí dvě samostatné studie, které byly věnovány tématu povídky *Čtyry doby*. Jedná se o studii Jany Bartůňkové a Aleny Zachové s názvem *Život v pravdě – pravda v díle* a o studii Hany Šmahelové s názvem *Mystika lásky v próze Boženy Němcové*.

4.1 Bartůňková – Zachová: Život v pravdě – pravda v díle

Autorky ve studii z roku 1995 vnímají *Čtyry doby* jako prózu, která je nejvhodnějším průvodcem k pochopení životní cesty, duševního a duchovního vývoje Boženy Němcové a kterou označují jako „básnická vize vlastního života“.⁶³ Interpretace významu povídky je tak založena biograficky.

Čtyři roční období podle autorek slouží v povídce jako symbolika čtyř období lidského života a k vyjádření duchovního zrání ženy. První doba představuje cit a zároveň podle nich obsahuje podobnost s biografií Němcové, například nápadnou inspirací zámekem v Chvalkovicích. Druhá doba představuje touhu, lásku a dívka v ní upadá do extáze, přičemž se zaslíbí „navěky“ čistému a krásnému citu. Třetí doba popisuje svatbu jako instituci plnou povinností a zavazujících přísah, čímž se nepodobá ideálu dívky. Zároveň dívka „jinému zadala duši, jinému tělo“, čímž ztrácí integritu a zrazuje samu sebe a svůj ideál. V této souvislosti autorky připomínají dopis adresovaný Adélce, kde Němcová popisuje konkrétní zážitek ze svého manželství: „...v osmi dnech svého manželství plakala jsem první své slzy – hořké to slzy! Jak krásný, jak nádherný představovala jsem si žití po boku milovaného muže, leč ten život mně určen nebyl!“⁶⁴

Čtvrtou dobu vnímají jako cestu pokání, která je úspěšná. Když dívka na konci zvolá: „To je náš Bůh! – Bůh ten je Lásky! Milujte, a budete spasení!“, považují to za jakési životní

⁶³ Jana BARTŮŇKOVÁ – Alena ZACHOVÁ, *Život v pravdě – pravda v díle*, Česká literatura 43, 1995, č. 6, s. 626–635, zde s. 628.

⁶⁴ Tamtéž, s. 630.

krédo Boženy Němcové. „A je lhostejné, čteme-li tento vzkaz v rovině sdělení křesťanského či obecně lidského. Krátce řečeno – za zradu (zejména vnitřní) je člověk potrestán. Byť třeba „jen“ ztrátou své integrity a identity. Jednotlivce i lidstvo jako celek může zachránit láska.“⁶⁵

Tuto skutečnost opět porovnávají s dopisem Adélce, ve kterém B. Němcová píše, že z ní „vzešla hvězda lásky, která byla poezií“, podle nich tedy jednotlivce i lidstvo může zachránit láska, která se B. Němcové společně s její tvorbou stala také existenciální kotvou.⁶⁶

V povídce tedy sledujeme dívku, která se rozhoduje mezi přírodou (Bohem) a člověkem a snaží se najít své vlastní vnitřní místo a určitý princip lásky. Tohoto místa nakonec dosáhne kajícími a iniciační cestou.⁶⁷

4.2 Hana Šmahelová: Mystika lásky v próze Boženy Němcové

Ve druhé studii z roku 1999 se Hana Šmahelová věnuje spíše konceptu lásky v kontextu děl Boženy Němcové. Na úvod podotýká, že dílo Boženy Němcové bývá často pokládáno za průzračné a nekonfliktní, jak tvrdil například F. X. Šalda, ale zdůrazňuje, že už Václav Černý upozornil na to, že celá tvorba se takto jednoduše kategorizovat nedá. *Čtyry doby* nezapadají ani do kontextu díla B. Němcové, ani neodpovídají představám jejího autorského typu.⁶⁸

Interpretaci podle H. Šmahelové znesnadnilo také to, že povídka byla primárně určena pro soukromý almanach. Představuje tedy „biograficky nejotevřenější a tvarově nejucelenější výpověď o různých podobách lásky“.⁶⁹ Téma lásky je podle ní v tvorbě Němcové ústřední a tato povídka zároveň představuje možnost hledat porozumění celého díla Němcové ještě jinou cestu.⁷⁰ Hlavní téma je zde vyjádřeno nepřímou, a tak podle Šmahelové biografické motivy nabývají funkce nadindividuálních významů.

První doba připomíná podle H. Šmahelové dopis Hanuši Jurenkovi z roku 1852, ve kterém Němcová vzpomíná na své dětství a obraz Krista a Samaritánky, před kterým se dlouho

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž, s. 631.

⁶⁸ Hana ŠMAHELOVÁ, *Mystika lásky v próze Boženy Němcové*, Česká Literatura 47, 1999, č. 2, s. 184–191, zde s. 184.

⁶⁹ Tamtéž, s. 185.

⁷⁰ Tamtéž.

modlila, v dopise se také jako v povídce mísí náboženská exaltace s erotikou.⁷¹ V druhém obraze pak tento cit na sebe bere konkrétní podobu, která se ve třetím obraze střetává s životní realitou a bere na sebe podobu citového a morálního dilema „jinému jsi zadal duši, jinému tělo“. Ve čtvrté době téma graduje a mění se ve vášnivý monolog o touze a dívka se s prosbou obrací k Máří Magdaleně, což zobrazuje jakýsi „mystický přerod pozemské lásky“.⁷²

Povídka má podle H. Šmahelové blízko k *Legendě o sv. Kateřině*, a to jak tematicky, tak kompozičně, ale „eroticko-mystický vztah k Bohu“ znamená v obou dílech něco jiného. Nevyjadřují tutéž transcendentální představu, svatba ve *Čtyrech dobách* znamená nechtěnou zradu na dívčině vysněném Bohu, proto se ve čtvrté době objevuje přímá výpověď biograficky stylizovaného autorského vypravěče. Stavba textu se láme a objevují se v něm prvky reality. V dopise, který o dva roky později poslala svému manželovi, píše: „Je to touha po neskonale kráse a dobru, která člověka z prachu povznáší, která ho vede na cestu Kalvárie! Ta touha je spojená s láskou, láskou opravdovou, ale ne k jedné osobnosti, ale ke každému člověku“.⁷³

Podle Šmahelové toto místo slouží k porozumění tomu, proč Němcová ve svém vyobrazení lásky sloučila lásku pozemskou spojenou s utrpením a božskou spojenou s odpouštěním.

„Jakožto alegorická představa vrcholí skladba právě v tomto místě, kde proti sobě stojí touha člověka po Bohu (lásce) a nemožnost naplnit tuto touhu. Má-li se tak stát, pak jedině zázrakem – a tím také Němcová svou básnickou vizi zakončila.“⁷⁴ Ambivalentní podoba lásky je zde představena jako výraz vědomí o rozporech, jímž je naplněna lidská existence a pochybnost o tom, „zda je náš svět vskutku tím pravým místem pro naplňování zákony boží lásky“.⁷⁵

Němcová tak podle H. Šmahelové vykresluje existenciální problém člověka, podobně jako Karel Hynek Mácha, předjala jedno z hlavních témat moderní literatury. „Na rozdíl od romantiků nepodmínila však osamocenost a bezmocnost člověka výjimečností jeho

⁷¹ Tamtéž, s. 186.

⁷² Tamtéž, s. 187.

⁷³ Tamtéž, s. 189.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž, s. 190.

společenského postavení, ale naopak, vytušila v těchto situacích tragickou dimenzi jakéhokoli všedního, obyčejného života.⁷⁶

⁷⁶ Tamtéž.

5 Přístupy a interpretace povídky ve 21. století

V roce 2001 se na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy konala konference s názvem *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*, která poskytla nové klíče k interpretaci povídky. Účastníci konference se obecně shodli na tom, že *Čtyry doby* jsou povídka, která sice není v kánonu přítomna, ale nabízí klíč k modernímu chápání tvorby Boženy Němcové.⁷⁷ Většina studií z konference vyšla v roce 2003 v časopise *Česká literatura*. Tyto studie a některé další vyšly také ve *Sborníku k 140. výročí úmrtí Boženy Němcové* v roce 2002 v nakladatelství Památníku národního písemnictví. Nejnovější studie pochází ze studentské konference, která se v roce 2005 konala v České Skalici, studie vyšla v časopise *Jedním okem – One Eye Open*.

5.1 Interpretace povídky z konference *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*

Dne 16. listopadu 2001 se na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy konalo jednodenní kolokvium s názvem *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*. Kolokvium pořádalo Centrum studií rodu: gender studies Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a jeho snahou bylo vytvořit nový interpretační rámec, který by oživil možnosti výkladu Němcové.⁷⁸

Průběh konference shrnul referát od Libuše Heczkové a Evy Kalivodové, který byl publikován v časopise *Česká literatura*. Z konference se dochovala také většina příspěvků, o kterých zde bude později zmínka, některé ale publikovány nebyly, dozvídáme se o nich pouze to, co je o nich poznamenáno v referátu Heczkové a Kalivodové.

Eva Kalivodová na úvod konference zmínila, že tato velmi svobodná a imaginativní povídka stojí někde mezi soukromými dopisy a ostatní tvorbou a je „v podstatě romantickou básní individuálního existenciálního a emočního hledání a překvapivě otevřeně vyjadřované ženské touhy“.⁷⁹ Její slovo doplnila Libuše Heczková, která předznamenala, že *Čtyry doby* „svou podvojnou, intimní a zároveň vysoce stylizovanou povahou i původním zasazením

⁷⁷ Libuše HECZKOVÁ – Eva KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*, Česká Literatura 51, 2003, č. 1, s. 44–50, zde s. 49.

⁷⁸ Tamtéž, s. 45.

⁷⁹ Tamtéž.

v rukopisném almanachu⁸⁰ mohou implikovat zdánlivě protistojné interpretace, které ale přesto mohou být komplementární.⁸¹

Jako první vystoupila Jaroslava Janáčková se svojí studií *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii z hlediska dvojí povahy komunikačního vztahu*, kterou později otiskla i ve své monografii *Božena Němcová, příběhy – situace – obrazy*, vydané v nakladatelství Academia v roce 2007.⁸² Svou studií zahájila také diskuzi k pronikání myšlenek německého romantismu a dědictví českých hegelovců, jímž se zabýval Jaromír Loužil.⁸³

Dále zazněly příspěvky Ireny Vaňkové *Čtyry doby B. Němcové: Barevnost a barvy v českém obrazu světa* a Václava Vaňka *Čtyry doby a příroda*, po nichž následoval referát Hany Šmahelové *Čtyry doby tři žen*, v němž se autorka pokusila postihnout charakter ženského autorského subjektu a zoufalství ženského údělu.⁸⁴

Na konferenci zazněly také další příspěvky zabývající se povídkou v kontextu historických a etnografických souvislostí, které se soustředily na otázku sociálního zařazení ženy do společnosti v 19. století a na problematiku svatby a manželství. Do této kategorie spadal příspěvek Ireny Štěpánové s názvem *Svatba jako osud, svatba jako obřad*, který se soustředil na prožitek svatby Boženy Němcové v porovnání s jejím etnografickým studiem tohoto obřadu na Domažlicku. Další studie, které tematicky spadaly do podobné kategorie, nebyly po skončení konference otištěny, tudíž se je nepodařilo dohledat. Dílčí informace se o nich dozvídáme od Libuše Heczkové a Evy Kalivodové, které některé aspekty studií v referátu z konference komentovaly. Jedná se o příspěvek Lenky Jungmannové *Ze všech nejkrásnější...* a příspěvek Dany Musilové s názvem *Čtyry doby z historické perspektivy*, který se soustředil na zobrazení osobní a veřejné dimenze života ženy ve *Čtyřech dobách*, přičemž Musilová vyzdvihla odmítnutí genderového stereotypu v povídce.

Příspěvek Lenky Jungmannové pojednával podle Libuše Heczkové a Evy Kalivodové o ženských hrdinkách v díle Boženy Němcové a zabýval se konkrétně pojetím a funkcí ženské krásy, kdy „absolutní dokonalost ženské postavy v sobě zahrnuje i tragický osud

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační*, in: Táž, *Božena Němcová: příběhy – situace – obrazy*, Praha 2007, s. 178–192.

⁸³ L. HECZKOVÁ – E. KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové*, s. 46.

⁸⁴ Tamtéž, s. 47.

ženství“, což je podle ní strategie, kterou Němcová subverzivně využívá.⁸⁵ Eva Kalivodová tento příspěvek komentovala s poznámkou, že „ženské postavy u Němcové jsou vytvářeny komplementárně, a nikoli tak jednoznačně“.⁸⁶

Posledním neotištěným příspěvkem byla studie *K příběhu milostného dopisu z vánoc roku 1851* od Ludmily Sochorové, která se podle Libuše Heczkové a Evy Kalivodové zabývala specifickou pozicí Němcové mezi muži a hlavně jejími možnými ctiteli,⁸⁷ kterou lze vidět i ve *Čtyřech dobách*. Tuto povídku tak lze chápat jako „stylizovanou báseň i jako jednoznačně autobiografickou zповěď“.⁸⁸

Na závěr konference se rozvinula další diskuze o místě Boženy Němcové mezi jejími současníky a o nových tématech, kterým by se mělo věnovat budoucí bádání. Tato nová témata představují například tendence vztahování se ve výkladech Němcové k mužům, mísení zkoumání biografie a díla Boženy Němcové, nedostatečné zkoumání vztahů žen a ženského přátelství nebo zkoumání spolků.

E. Kalivodová se v diskuzi vrátila také k procesu vytváření kánonu na základě interpretací díla. *Čtyři doby* nejsou textem, kterým by byla Božena Němcová v kánonu přítomna, a různé interpretace, které se soustředí „na ženské psaní jako fenomén“ ještě neměly možnost kánon ovlivnit.⁸⁹ Proto by pochopením a zařazením této povídky do kontextu tvorby Boženy Němcové, ale i do kánonu české literatury mohlo dojít k reinterpetaci celého jejího díla. S tímto závěrem souhlasila také Jaroslava Janáčková, která připomněla, že stále ještě chybí moderní monografie či biografie o Němcové a že soudobá bádání stále ještě stojí na začátku.⁹⁰

V časopise *Česká literatura* byl v roce 2003 otištěn referát Libuše Heczkové a Evy Kalivodové a pouze čtyři studie, jednalo se o studii Ireny Vaňkové, studii Václava Vaňka, studii Ireny Štěpánové a také studii Zdeňky Kalnické *Božena Němcová archetypálně*

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž, s. 48.

⁸⁷ Tamtéž, s. 48.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 49.

⁹⁰ Tamtéž.

feministicky – Obrazy vody ve Čtyrech dobách, který sice byl připraven, ale na konferenci nebyl přednesen.⁹¹

5.1.1 Jaroslava Janáčková: Čtyry doby v prvotní komunikační strategii

J. Janáčková ve studii připomíná dosavadní výklady literárních historiků o *Čtyrech dobách*, pokud se povídce vůbec věnovali. Připomíná marginalizaci tématu u A. Nováka, křesťanskou interpretaci F. Vodičky nebo interpretaci upřednostňování principu lásky před požadavky světa, se kterou pracují i další výklady po roce 1998 například u H. Šmahelové nebo ve studii J. Bartůňkové a A. Zachové.⁹²

J. Janáčková v analýze vychází z lingvistických modelů komunikačních strategií, které rozvinula ve spolupráci s lingvistkami Alenou Macurovou a Lucií Římalovou, a zkoumá dvojí povahu komunikačního vztahu, který primárně působí jako dopis pro privátního adresáta.⁹³ Důležité je podle ní se vrátit k momentu vzniku, kdy byla tabuizována role ženy, jak je přednesena ve *Čtyrech dobách*, a kdy dobová literární produkce zápasila s cenzurou.

Svojí interpretaci odvozuje od věnování J. V. Fričovi, které je umístěno na konci povídky a které představuje „klíč k sémantickému pointování prózy a zpřesňuje její význam“.⁹⁴ Věnování milému příteli je podle ní věnování muži, který ví, co je to horoucí cit i zklamání světem a lidmi, proto má charakter osobní zpovědi,⁹⁵ není milencem, ani Bohem – tím je Lásky.⁹⁶ Oslovení J. V. Friče jako romantického básníka podle ní naznačuje, že mezi „nositele buřičského romantického gesta patří i žena“.⁹⁷ Zvolání „Milujte a budete spasení!“ se pak obrací ke společenství.

Interpretaci konceptu lásky v povídce staví také na pochopení hegelíánského konceptu, který se k Němcové dostal prostřednictvím Františka Matouše Klácela, I. J. Hanuše a Jana Helceleta v Českomoravském bratrstvu, které bylo zaměřeno na humanizaci světa.

⁹¹ Tamtéž, s. 50.

⁹² J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, s. 12.

⁹³ Tamtéž, s. 14.

⁹⁴ Tamtéž, s. 13.

⁹⁵ L. HECZKOVÁ – E. KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové*, s. 46.

⁹⁶ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, s. 13.

⁹⁷ L. HECZKOVÁ – E. KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové*, s. 46.

A zdůrazňuje, že lásku ve smyslu solidarity vyznávaly i další utopické a sociálně reformní projekty let třicátých až padesátých.⁹⁸ F. M. Klácel například vydával články v *Moravských novinách* v letech 1848–1849, kde pojednává o manželství jako o nespravedlivém zřízení, které činí otroky a tělo dává do vlastnictví osoby. V 18. z *Listů přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* prohlašuje: „Bůh jest láska, ale jenž činí takřka řemeslo z náboženství, nevědí ani o bohu, ani o lásce.“

J. Janáčková připomíná, že Němcová měla od J. Helceleta další podněty k emancipaci, nejen při četbě Boccacciova *Dekameronu*, také H. Jurenka pro B. Němcovou přeložil *Pěnici* od George Sandové.

J. Janáčková shrnuje motiv lásky v povídce: „Láska je princip duchovní, který umožní zbavit svět nesvobody a nerovnosti i ve vztahu k ženě.“ Divá se tedy na povídku jako na „lyrickou stylizaci dobových sociálně utopických projektů, zdůvodněných ženskou existenciální a psychologickou zkušeností“, která odmítá ztotožnit potřebu lásky a seberealizace jen s manželstvím.⁹⁹ Povídka měla tedy podle Janáčkové manifestační ráz.

5.1.2 Irena Vaňková: Čtyry doby B. Němcové: Barevnost a barvy v českém obrazu světa

Irena Vaňková se zaměřila na interpretaci povídky z pohledu kognitivní lingvistiky a na to, jak barvy a barevnost vytvářejí svět povídky, ve které jsou exponovány kvalitativně a kvantitativně.

Jedním z kognitivních metaforických schémat, které zkoumala, je cyklus v přírodě, což je schéma, které se v kontextu literární tvorby ve střední Evropě často přenáší na člověka a lidský život chápe jako střídání čtvera ročních dob, objevuje se v řadě výtvarných i hudebních zpracování, jedním z nich je pak povídka *Čtyry doby*.¹⁰⁰ Střídání ročních období má v přírodě celou řadu atributů, kterými se pak dále ve studii zabývá.

⁹⁸ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii (k sémantickému ladění textu)*, s. 13.

⁹⁹ Tamtéž, s. 14.

¹⁰⁰ Irena VAŇKOVÁ, *Čtyry doby B. Němcové. Barevnost a barvy v českém obrazu světa*. Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 51–59, zde s. 57.

Zkoumá opozice barevné a nebarevné a upozorňuje na to, že „to nejkrásnější je v textu spjata s barvami, a to zejména světlými a zářivými barvami a se světlem vůbec“,¹⁰¹ naopak s tragickým momentem je spjata ztráta barevnosti, až úplná nepřítomnost barev. Barevnost se zde projevuje jako intenzivní či zvýšené vnímání krásy života a světa, navíc se v díle nachází také motivy lesku, svitu a jasu. Pokání hrdinky končí ve čtvrté době hrdinčíným přerodem, a hlavně návratem barev.

Podle I. Vaňkové by šlo nahradit v celé této interpretaci barvy a barevnost láskou.¹⁰² Barevnost v celé povídce je tedy spjata právě s láskou, která je ústředním pojmem celé této autobiografické povídky i filosofie B. Němcové.¹⁰³ Píše ale, že ve *Čtyrech dobách* jde o lásku specificky chápanou, která povznáší ducha a duše, která je transcendentní a představuje „prožitek dobrovolného, svobodného odevzdání vysoce pozitivnímu ideálu, jako přijetí do společenství vzácných, podobně cítících, světlých bytostí“.¹⁰⁴ Hrdinka podle I. Vaňkové vidí na trůnu „obraz svůj v živé kráse“, tedy „krásnou, sebevědomou, vznešenou lidskou bytost, která v bolestně hledaném a nalezeném našla zároveň samu sebe“.¹⁰⁵

5.1.3 Václav Vaňek: Čtyry doby a příroda

Čtyry doby podle V. Vaňka integrují ústřední témata tvorby Němcové, za které považuje téma ženského osudu, fantazijní svět jejích pohádek a intimní a citově podmíněnou reflexi vlastního života, která je zjevná zvláště v její korespondenci.¹⁰⁶

V. Vaňek ve studii porovnává motivickou shodu *Čtyr dob* s Čelakovského básní *Běla krasavice* z roku 1847, která také pojednává o osudu dívky ve čtyřech ročních dobách, což je literární schéma, které se tehdy stalo prakticky konvencí.¹⁰⁷ U obou je ale přítomna paralela ročních dob a osudu ženy, stejně jako paralela s přírodním a lidským světem. V obou dílech hrají také významnou roli barvy.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 55.

¹⁰² Tamtéž, s. 57.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 58.

¹⁰⁶ Václav VANĚK, *Čtyry doby a příroda*, Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 60–66, zde s. 60.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 61.

Rozdíl ale spočívá hlavně ve faktu, že se ve *Čtyřech dobách* lidský a přírodní svět uplatňuje vedle sebe a ve scénériích noci, kdy je omezeno smyslové vnímání, a jevy tak ztrácejí svou konkrétnost¹⁰⁸ a také příroda „nemá nad lidskou bytostí absolutní moc a před člověkem vyrůstá možnost vzepřít se plánu svého osudu“.¹⁰⁹

Zabývá se také zaujetím vegetativní stránkou přírody, která byla pro české obrození charakteristická. Rovněž si všímá podobnosti bohyně vegetace s podobou Máří Magdalény. Interiér kaple jako křesťanský prostor vytváří podle Václava Vaňka kontrast s přírodním prostorem zahrady, který ukazuje protiklad duchovní a smyslové lásky, nebo dokonce kontrast světa lidské kultury a světa přírody. F. M. Klácel v této souvislosti hovořil o trojbytnosti člověka (pod nebem, nad zemí a vedle ostatních lidí), což podle Vaňka představují popisy prvních tří dob, které ale hrdince *Čtyř dob* nepostačují a zbývá tedy pouze najít svoji vlastní cestu.¹¹⁰

Láska ve čtvrté době podle V. Vaňka představuje sjednocení těchto dvou světů. Stejně jako Schelling hovoří o „Všeduchovi“ a v Klácelových dopisech se objevuje „Věsměrnost“, představuje i Němcové láska něco podobného, co by se dalo nazvat „sebe reflektující oduševnělou přírodou“.¹¹¹

5.1.4 Hana Šmahelová: „Čtyři doby“ tří žen

Hana Šmahelová se pokusila vystihnout hlavně charakter ženského autorského subjektu ve *Čtyřech dobách*. Povídka zobrazuje čtyři životní etapy a různé podoby ženy s jejich různým vztahem s bohem/láskou. Tělo se zde objevuje ve čtyřech podobách: tělo zjevené, tělo zakoušené, tělo opuštěné a tělo transcendentní. V poslední době dochází k tomu, že „odpoutáním se od pozemského světa vrací se žena k Bohu (lásce), čímž se zároveň vrací k sobě samé“.¹¹² Podle H. Šmahelové v celé povídce funguje tělo jako metafora lásky, o jehož proměnách se zde vypráví.

¹⁰⁸ Tamté.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 62.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 64.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² H. ŠMAHELOVÁ, „Čtyři doby“ tří žen, s. 29.

Porovnává také tři ženské texty: *Svatbu* od Magdaleny Dobromily Rettigové, *Čtyry doby* B. Němcové a *Temnou lásku* Alexandry Berkové. Dochází k závěru, že všechny texty mají společnou tvarovou neurčitost, svatbu, možnost vztáhnutí se k biografickým faktům a zobrazení zoufalosti údělu žen své doby. Společné jim je také spojení motivu smrti (pohřbu) a svatby.

Ve všech dílech se autorkám podle H. Šmahelové podařilo „vyslovit přirozenou, svobodnou a harmonickou celistvost identity ženy, ženy v lásce, jež ale není vázána jen smysly, nýbrž v duchu Schelerova ‚ordo amoris‘ je jádrem světového řádu jakožto božského řádu“.¹¹³ Podle Šmahelové také toto téma představuje stabilní téma v literatuře, které slouží jako základní konfigurace k vyslovení identity ženy.

B. Němcová ale podle ní v povídce není tak racionální jako ostatní autorky, jde u ní více o prožitek zázraku lásky, čímž přesahuje konvence tématu, protože u ní jde o „existenci jediné, a tedy v podstatě bezrodé identity lásky“.¹¹⁴

Po přednesení této studie na konferenci byla H. Šmahelová upozorněna E. Kalivodovou, že její model „nepočítá s tím, že u Němcové se ve *Čtyrech dobách* objevuje božský princip i jako bohyně, jak už na to upozornil v předchozím příspěvku V. Vaněk“.¹¹⁵

5.1.5 Irena Štěpánová: Svatba jako osud, svatba jako obřad

Na úvod studie Irena Štěpánová upozorňuje, že svatba je důležitým přechodovým rituálem a připomíná, že svatba Boženy Němcové měla velmi podobný charakter jako svatba v povídce.¹¹⁶ Zároveň dodává, že tato role Boženu Němcovou neuspokojovala a v tomto kontextu apeluje na ženy, matky a hospodyně.¹¹⁷

Následně tento prožitek propojuje s etnografickým studiem tohoto obřadu, které Němcová provedla na Domažlicku. Svatbu popisovala jako přechodový rituál s prvky divadelnosti,

¹¹³ Tamtéž, s. 31.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 32.

¹¹⁵ L. HECZKOVÁ – E. KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové*, s. 48.

¹¹⁶ Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Svatba jako osud, svatba jako obřad*, *Česká literatura* 51, 2003, č. 1, s. 76–82, zde s. 76.

¹¹⁷ Tamtéž.

okázalosti a pompéznosti, který má všude podobný scénář a kostýmy. Být nevěstou je zároveň chápáno jako jeden z vrcholných životních okamžiků. Božena Němcová se „nemohla stát tím, čím měla být podle dobových konvencí, i když se o to také jistě snažila“.¹¹⁸

Důležité je podotknout, že tato studie se nijak explicitně nevyjadřuje k významu povídky *Čtyry doby*, pouze si vypůjčuje motiv deziluze z manželství a krátkou citaci ze třetí doby.

5.1.6 Zdeňka Kalnická: Božena Němcová archetypálně feministicky: Obrazy vody ve Čtyřech dobách

Podle Zdeňky Kalnické *Čtyry doby* svou kompozicí připomínají čtyři živly, přičemž tato čtvernost je podle Carla Gustava Junga spojena s ženstvím a představou celostnosti a nevědomí.¹¹⁹ První dobu přisuzuje vzduchu, druhou přiřazuje svou barevností k ohni, třetí popisem krajiny jako pustiny přisuzuje zemi, ve čtvrté části dominuje voda. Ve čtyřech dobách se projevují podle ní také smysly člověka – v první době pocity tepla a vlhkosti, v druhé pocity tepla a sucha, ve třetí pocity chladu a sucha, ve čtvrté pocity chladu a vlhkosti.

„Úzké spojení mezi živly a ročními obdobími tak můžeme chápat jako spojovací článek asociativního řetězce, který nás vede k interpretaci povídky jako trojjediného symbolického obrazu živlů, ročních období a vývojových stádií života ženy.“¹²⁰

První část chápe jako obraz jara a rodící se touhy dívky, v druhé části v létě se dívka stává ženou a přírodu chápe jako prostředek naplnění své touhy. Třetí část by tak měla být naplněním této touhy, ale to se neděje, třetí část vykresluje podzim a zklamání, protože žena zjišťuje, že je „v rozporu s její vlastní představou o naplnění ženství“.¹²¹ Čtvrtá doba pak představuje řešení tohoto problému a žena v ní nalezne vlastní identitu „kde vznešený vidí žena obraz svůj v živé kráse“.¹²²

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Zdeňka KALNICKÁ, *Božena Němcová archetypálně feministicky – Obrazy vody ve Čtyřech dobách*, Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 67–75, zde s. 67.

¹²⁰ Tamtéž, s. 69.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Tamtéž, s. 70.

Kromě toho Z. Kalnická také podrobně interpretuje obrazy vody v díle. Také si všímá, že si Němcová vybrala jako symbol Máří Magdalenu a píše, že to může souviset s tím, že Máří neztratila svůj stín, zatímco Panna Marie ano, proto podle ní byla Máří Magdalena pro Němcovou „lepším ženským vzorem“. Tomu odpovídá i její interpretace povídky jako hledání ženské identity.¹²³

5.2 Literární archiv: Sborník Památníku národního písemnictví k 140. výročí úmrtí Boženy Němcové

Některé další studie bez ohledu na jejich vazbu ke kolokviu na FF UK vyšly ve sborníku *Literární archiv* ke 140. výročí úmrtí Boženy Němcové v roce 2002. Sborník začíná studií Jaroslavy Janáčkové *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, dále obsahuje studii Jaromíra Loužila *Poznámky k „filozofii lásky“ ve Čtyrech dobách*, studií Hany Šmahelové *„Čtyry doby“ tři žen* a studii Ondřeje Macury *Čtyry doby v kontextu vývoje myšlení Boženy Němcové*.

Studie Jaroslavy Janáčkové a Hany Šmahelové jsme již sumarizovali, proto se v této kapitole zaměříme pouze na studie Jaromíra Loužila a Ondřeje Macury.

5.2.1 Jaromír Loužil: Poznámky k „filozofii lásky“ ve Čtyrech dobách Boženy Němcové

Jaromír Loužil zkoumá pojetí lásky u Němcové prostřednictvím analýzy explicitních výroků na toto téma. *Čtyry doby* nejprve připodobňuje k etapám života dívky (dětství, mládí, dospělost, stáří), případně čtyřem z pěti fází dramatu. Druhá doba podle něj zpodobňuje lásku jako univerzální princip života přírody, přičemž třetí doba zobrazuje instituci manželství jako „chladnou modlu“, až určitou formu otroctví. Božena Němcová tak podle Jaromíra Loužila dává do kontrastu manželství a svobodnou lásku, která je podle ní s institucí manželství neslučitelná.

¹²³ Tamtéž, s. 73.

Toto pojetí podle J. Loužila souvisí s druhou fází ženského emancipačního hnutí: „Ve druhé, radikální fázi emancipačního zápasu ženy chtějí prosazovat své osobité vidění světa v praktickém životě, odmítají všechny předsudky a překážky, které jim v tom brání (v krajním případě i instituci manželství).“¹²⁴ Upozorňuje na to, že na tvorbu B. Němcové měly vliv dokumenty Velké francouzské revoluce, díla Mary Wollstonecraftové, spisy Theodora von Hippela (pravděpodobně z doslechu) a povídky a romány George Sandové.¹²⁵

Jaromír Loužil také upozorňuje, že křesťanství je v povídce symbolem určité dichotomie duše a těla, přičemž žena může obojí věnovat někomu jinému, což se objevuje ve třetí době, ale svobodná láska, o které píše Němcová, je obojí, tedy duchovně-tělesná. Kristus podle něj v povídce slouží jako ručitel lásky, která je univerzálním principem života přírody, ale nemá v díle náboženskou roli, kritizuje proto interpretace F. Vodičky, H. Šmahelové, E. Bartůňkové a A. Zachové.

Vliv na filosofii B. Němcové měli také filosofové František Tomáš Bratránek a F. M. Klácel, kteří měli blízko k idealistické dialektice Georg Wilhelm Friedrich Hegela, nebo také přátelství s I. J. Hanušem. F. T. Bratránek, jehož díla pravděpodobně B. Němcová četla, přestože o tom nejsou přímé doklady, o instituci manželství napsal, že „spočívá tajemství lásky v bezpodmínečném vzájemném oddání se pohlavně se doplňujících individuí“,¹²⁶ protože duch a tělo jsou jedno. F. M. Klácel Boženě Němcové představil myšlenky francouzského utopického socialismu a komunismu prostřednictvím *Listů přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, ve kterých píše: „Manželství pomin co nespravedlivé zřízení, jenž činí otroky a tělo dává ve vlastnictví osoby výhradní.“¹²⁷

Všechny tyto vlivy podle Jaromíra Loužila utvářely představu Boženy Němcové o „božské svobodné lásce“, která se neomezuje na požadavek ideálního vztahu mezi mužem a ženou, nýbrž „nabývá rysy obecného projektu lidské pospolitosti zakotvené v lásce“.¹²⁸

¹²⁴ J. LOUŽIL, *Poznámky k „filozofii lásky“*, s. 23.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Tamtéž, s. 24.

¹²⁷ Tamtéž, s. 25.

¹²⁸ Tamtéž.

5.2.2 Ondřej Macura: Čtyry doby v kontextu vývoje myšlení Boženy Němcové

Čtyry doby podle Ondřeje Macury nepochybně vychází z autorčiných osobních zkušeností.¹²⁹ Také se určitým způsobem vymykají biedermeierovským i národním ideálům, třeba v porovnání s dřívější básní *Ženám českým*, která představuje velmi tradiční schéma ženské role v národním životě.¹³⁰ Tradičnímu schématu také odporují hrdinky jako Divá Bára, Viktorka a Karla, protože jejich častým rysem je určitá „jinakost“, která není pro tradiční biedermeierovskou tvorbu typická.¹³¹

Němcová často odděluje „jinaké“ a „dobré lidi“, ale ve *Čtyrech dobách* jinakost spočívá v samé „ženskosti hlavní hrdinky“. Také tato hrdinka postrádá charakteristiku dobrého člověka, která je v jejích dílech pro kladné hrdiny typická a v díle obvykle funguje jako harmonizující prvek.¹³²

O. Macura nepochybuje o tom, že postava v povídce představuje jistou sebereprojekci autorky,¹³³ ale upozorňuje, že „rovina intimní zpovědi přerůstá v reflexi obecného údělu ženy, což z podobného drobného textu činí umělecké dílo, a je tedy k němu třeba také tak přistupovat“.¹³⁴

Čtyry doby jsou podle něj oproti ostatním dílům výjimečné tím, že dívka v povídce není hanobena kvůli vnějším rysům nebo kvůli nejasnému původu, ale jen kvůli tomu, že je ženou. „Trpí, protože se kořila lásce, kaje se, protože v nevědomosti proti ní zhřešila (vdala se proti své vůli). Nakonec je však ve čtvrté době vysvobozena a poklekne k nohám Kristovým.“¹³⁵ Toto osvobození a odpuštění je možné jen ve světě ideálním, metafyzickém – jehož středem je zbožněná Láska a tato láska je zde představena jako Ježíš Kristus.¹³⁶

Na závěr upozorňuje, že „tragickým osudem ženy a její milostnou deziluzí“¹³⁷ se B. Němcová zabývala již v povídce *Sestry*, u které sleduje také další paralely s povídkou –

¹²⁹ Ondřej MACURA, *Čtyry doby v kontextu vývoje myšlení Boženy Němcové*, Literární archiv 34, 2002, s. 35–43, zde s. 39.

¹³⁰ Tamtéž, s. 39.

¹³¹ Tamtéž, s. 40.

¹³² Tamtéž, s. 41.

¹³³ Tamtéž, s. 40.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž, s. 41.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž.

svatební průvod nebo zámeckou zahradu. Zde také popisuje roční období, což nápadně evokuje kompozici *Čtyr dob*.¹³⁸

5.3 Tereza Riedlbauchová: Čtyry doby Boženy Němcové a Čtvero dob Terezy Novákové

V rámci studentského kolokvia, jež bylo součástí mezioborové konference „Božena Němcová: Život, dílo, doba“ pořádané Muzeem Boženy Němcové v České Skalici 9. září 2005, se *Čtyrmi dobami* v komparaci s prózou Terézy Novákové *Čtvero dob* (1889) zabývala Tereza Riedlbauchová. Její příspěvek byl publikován v nepravidelně vycházejícím časopisu *Jedním okem – One Eye Open*.

Povídka *Čtvero dob* od Terézy Novákové byla napsána po vydání monografie Josefa Hanuše v s názvem *Božena Němcová v životě i ve spisech*, která vyvolala u Terézy Novákové pobouření kvůli intimnímu životu Němcové, o čemž napsala ve svých dopisech Karolíně Světlé¹³⁹ T. Riedlbauchová tedy implikuje potenciální vztah mezi těmito dvěma texty, přestože byly *Čtyry doby* od Boženy Němcové vydány až o rok později. Tereza Riedlbauchová také zdůrazňuje, že není jisté, co T. Novákovou v monografii mohlo tak zasáhnout, protože cokoliv problematického je zde psané pouze v náznacích.¹⁴⁰

Nejprve se ve studii věnuje kontextům vzniku obou povídek, pak je jednotlivě interpretuje a v závěru studie je porovnává. V úvodu k povídce Boženy Němcové se věnuje interpretacím, které byly představeny na kolokviu v roce 2001. Věnuje se především tomu, jak je povídka vystavěna z hlediska poetiky.¹⁴¹ Všimá si fungování náboženských motivů a střídání motivů křesťanské a pohanské víry.¹⁴² Zahradu z druhé části povídky interpretuje jako zahradu rajskou, kde nachází zřetelné narážky na Máchův *Máj*.¹⁴³

¹³⁸ Tamtéž, s. 42.

¹³⁹ Tereza RIEDLBAUCHOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové a Čtvero dob Terézy Novákové*, *One Eye Open = Jedním okem* 6, 2006, s. 46–60, zde s. 48.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 49.

¹⁴² Tamtéž, s. 51.

¹⁴³ Tamtéž, s. 53.

Samotný závěr povídky interpretuje tímto způsobem: „Vysvobození přichází z jiného světa a nepodléhá náboženským řádům, spojuje se v něm to pozitivní z pohanství a křesťanství a hlavně jako nejvyšší princip je oslavena láska.“¹⁴⁴ Toto své tvrzení staví tom, že se všechny příspěvky ze zmíněného kolokvia „vice nebo méně pokoušejí vystihnout pojetí lásky ve *Čtyrech dobách*“.¹⁴⁵ Všimá si některých dosud opomíjených motivů v povídce, ale inovativní z hlediska významu povídky není.

Podrobněji se věnuje také motivu Máří Magdaleny, která pro dívku „znamená jak sokyni, tak prostřednici, která je také paralelou jejího osudu.“¹⁴⁶ Dívka ale touží po Kristově lásce.

Povídka od Terézy Novákové je podstatně rozsáhlejší a je rozdělena do čtyř kapitol podle hudebních rytmů. První část zobrazuje dospívání, druhá sňatek a neshody, třetí romantickou lásku a poslední zobrazuje klidný a dlouhý život v manželství.¹⁴⁷ Text je konstruován jako ženiny zápisky¹⁴⁸ a reflektuje samotné psaní.¹⁴⁹ Tereza Riedlbauchová o povídce píše: „Povídku lze číst především jako proměny dívčí duše v ženskou, která se vyvíjí od mladistvého snění a bolestí, přes radost z obdivu mužů a z úspěchů ve společnosti, k nudě a všednosti manželského soužití, k poznání opravdové bolesti po úmrtí dítěte, k pozdní romantické lásce, až k nalezení životního smyslu.“¹⁵⁰

V závěru konstatuje, že ačkoliv zvolily autorky podobná témata, shod v nich je jen málo. Dívky z povídek se ale podobají, mají obě neurčité touhy a zároveň lze v obou dílech hledat autobiografické rysy.¹⁵¹ Obě se také zabývají úvahou o volné lásce, přestože T. Nováková se jí nakonec vzdává.¹⁵² Také ve *Čtyrech dobách* dojde k vysvobození vně lidského řádu, zatímco u *Čvera dob* ke smíření.¹⁵³ U B. Němcové pak hraje roli příroda a mytologie, zároveň osud hrdinky má nadčasový charakter,¹⁵⁴ což u Novákové nenacházíme.¹⁵⁵ V závěru podotýká: „*Čtyry doby* Boženy Němcové jsou výrazně romantický text a také text nesmírně

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 54.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 55.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 57.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 59.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 60.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 59.

hutný, v němž každý výraz má svou nezaměnitelnou pozici a roli, jedná se spíše o básně v próze.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 60.

6 Vydávání korespondence

Naše vlastní interpretace *Čtyr dob*, jež tvoří obsah následující kapitoly, se bude opírat o studium korespondence Boženy Němcové. Ta se – byť výběrově – ke čtenářům paradoxně dostala výrazně dříve nežli samotná povídka. K prvnímu vydání korespondence Boženy Němcové totiž došlo krátce po její smrti, Josef Němec o něm informoval 8. února 1868 dceru Doru. Uzavřel smlouvu s nakladatelem Kobrem, který měl vydat její spisy v redakci Václava Bolemíra Nebeského. Nebeský měl pomoci také s vydáním její korespondence, vydat se však mělo „jen to, co se na veřejnost hodí“, jak napsal v dopise Josef Němec.¹⁵⁷

Korespondence Němcové se ale v komplexnější podobě začala vydávat až ve 20. století, poprvé ji do sebraných spisů, vydávaných v letech 1904 až 1920 u nakladatele Jana Laichtra, zařadili Jaroslav Vlček, Václav Tille a Marie Gebauerová. Ta vydala tři svazky korespondence v letech 1912, 1914 a 1920, čtvrtý svazek nedokončila.¹⁵⁸

Mezitím vyšla v roce 1914 také korespondence z iniciativy Vincence Vávry a v roce 1920 Josefa Lelka, založená na rukopisech dodaných Dorou Němcovou.¹⁵⁹ V roce 1917 a 1922 pak vyšel první reprezentativní čtenářský výbor korespondence od Zdeňka Záhoře.¹⁶⁰ Drobnější starší i novější nálezy korespondence vycházely nepravidelně v časopisech nebo sbornících, celý přehled lze najít v *Bibliografii Boženy Němcové* od M. Laiskeho z roku 1962.¹⁶¹

Po roce 1945 vycházela korespondence jako součást *Spisů Boženy Němcové* v rámci edice Knihovna klasiků, ve které její dopisy tvořily čtyři svazky. Do edice však nebyla zařazena přijatá korespondence. Korespondenci také vydal jako celek Miloslav Novotný v *Životě Boženy Němcové I–VI*, ten vyšel v letech 1951, 1953, 1956, 1957, 1959, poslední svazek nedokončil.¹⁶²

Jaroslava Janáčková se ve své studii *Dopis v uměleckém osudu Boženy Němcové a v jejím odkazu* zabývá také tím, jak byla korespondence přijímána ze strany veřejnosti. „Přítakání

¹⁵⁷ Jaroslava JANÁČKOVÁ et al., *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha 2001, s. 17.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 18.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž.

obecně lidské výmluvnosti a umělecké hodnotě korespondence ovšem nastolovalo otázku, v jakém poměru stojí toto dílo bezděčně, konstituované vydavateli, k dílu prvotnímu, známému a dosud uznávanému.¹⁶³ Marie Gebauerová dokonce postavila korespondenci nad fiktivní prózu B. Němcové.¹⁶⁴

Na základě korespondence zkonstruoval autorský medailon Boženy Němcové v *Literatuře české 19. století* (1907) jako první Arne Novák, který dopisy podrobil i estetickému hodnocení.¹⁶⁵ Podobně s korespondencí naložil i Miloslav Novotný v *Životě Boženy Němcové I–VI*. Později se vydávání dopisů stalo velmi oblíbeným, motivy v dopisech byly řazeny nechronologicky do vyšších tematických celků, například v *Dopisech lásky* z roku 1971, *Vybraných spisech* z roku 1957 a v publikaci *Čtyry doby: Fragментy autobiografie* z roku 1974. Všechny zmíněné práce obsahovaly edice samostatných listů nebo z nich komponovaných tematických celků.¹⁶⁶ Dopisy nebyly využívány pouze k dokreslení osobnosti Boženy Němcové, ale také jako materiál pro analýzu jejích myšlenek, o kterých pak vznikaly souborné publikace, například kniha *Myšlenky Boženy Němcové* z devadesátých let 20. století.

Dopisy byly nejprve považovány za určitý klíč k autorčinu dílu, ale vlivem antipozitivismu a postpozitivismu se v padesátých až sedmdesátých letech 20. století od tohoto pojetí ustoupilo z důvodu jejich přímé svázanosti s psychofyzickým autorem. Tyto tendence byly způsobeny také snahou překonávat „máchovskou“ rozervanost a kult spisovatelky ve výkladu dějin české literatury.¹⁶⁷ Osobní dopisy Boženy Němcové tedy nejsou v dominantních literárněvědných výkladech 20. a 21. století chápány jako jednoznačná paralela k jejímu dílu, přesto se s nimi ale při interpretacích pracuje.

¹⁶³ Tamtéž, s. 20.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 19.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 20.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 21.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 22.

7 Interpretace díla Boženy Němcové prostřednictvím dopisů

Dopisy se dostaly k veřejnosti na počátku 20. století, což rozpoutalo diskuzi nad tím, jak vlastně zacházet s dopisem a zda je či není součástí uměleckého díla.¹⁶⁸ Dopis je obecně považován za nejednoznačný a příliš rozmanitý, v odborné literatuře existuje řada pokusů dopis uchopit. „Někdy je s nimi zacházeno jako s doklady o životě jejich autorů, někdy jako se součástmi jejich literárního díla.“¹⁶⁹

V kolektivní monografii *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové* píše Jaroslava Janáčková, že je na dopis nahlíženo jako na výtvar určený k lidskému vnímání a interpretaci, jako na „komplexní znak prostředkující mezi dvěma stranami, znak, jehož bytí ve sdělovacím procesu je nějak závislé na souvztažnosti výrazu a významu, stylu a smyslu“.¹⁷⁰ Kromě této zakotvenosti dopisu v kontextu nelze také opomenout, že v žánru soukromého dopisu je jednoznačně více prostoru pro subjekt, proto podle Jaroslavy Janáčkové nelze pominout vztaženost dopisu k celému dílu Boženy Němcové.¹⁷¹

Vliv na podobu dopisu má samozřejmě řada faktorů, u Boženy Němcové je to především adresát, kterému se pisatel přizpůsobuje.¹⁷² „Při čtení dopisů Boženy Němcové si také často uvědomíme, že o těžké skutečnosti autorka psala již někomu jinému, ale třeba trochu jinak, tj. že různým adresátům vybírá a zdůrazňuje různé prvky skutečnosti, že dopisy se liší způsobem, jak pisatelka ztvárňuje (stylizuje) sebe, jak adresáta a jak zobrazovanou skutečnost.“¹⁷³

Dopis jako žánr je tedy zakotven ve sdělovacím procesu a nutně podléhá dalším kontextům, přesto ale zanechává prostor pro subjekt, tedy autora dopisu, který je v něm přítomný, zároveň je ale potřeba vnímat jeho sebestylizaci, ke které dochází. „Svěddecká a potenciálně umělecká hodnota osobního dopisu se navzájem neoddělují ani neruší, ale počínaje prvotním aktem psaní a čtení se proplétají a stupňují.“¹⁷⁴

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 9.

¹⁶⁹ Božena NĚMCOVÁ, *Korespondence III, 1857–1858*, Praha 2006, s. 8.

¹⁷⁰ J. JANÁČKOVÁ et al., *Řeč dopisů*, s. 10.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 10.

¹⁷² B. NĚMCOVÁ, *Korespondence III*, s. 12.

¹⁷³ Tamtéž, s. 13.

¹⁷⁴ J. JANÁČKOVÁ et al., *Řeč dopisů*, s. 22.

Čtyry doby psala Božena Němcová v polovině padesátých let 19. století, toto období pro ni bylo těžké. O roku 1857 Jaroslava Janáčková píše: „Božena Němcová patrně prožívala jakousi inverzi: povídky psát nemohla, kdežto dopisem, aktem privátní písemné komunikace, ventilovala své niterné tísně. Potřeba sebevyjádření byla zřejmě neodbytná, a jiný žánr než dopis si k tomu spisovatelka nehledala (nebo o tom nevíme).“¹⁷⁵ Proto dopisy z konce jejího života jsou specifické tím, že se u ní „privátní dopis proměnil v konkurenta beletristické práce spisovatelky, jež povídky přestávala psát“, jak dokládá Janáčková v komentáři ke čtenářskému výboru z korespondence Němcové.¹⁷⁶ Kolem roku 1857 měla Němcová bytostnou potřebu „psát o sobě, psát cosi mezi reflexí o společensko-politickém dění, mezi věcnou zprávou o svém všedním bytí v domácnosti a v rodině, svíraném nuzotou a politickou perzekucí, a mezi zpověďmi duše pnoucí k lásce a k dílu a zavalované strastmi“.¹⁷⁷

Na konci dopisu „neznámému adresátovi“ z konce roku 1854 zdůrazňuje: „Až umru, můžete pak můj životopis napsat – po chvilkách Vám všecko povím a napíšu, nač bych cosi zamlčela, ani ty touhy dívčího srdce, ani jak jsem se naučila krásu znát, nic – dokonce nic.“¹⁷⁸ Toto poslední souvětí nám napovídá mnohé o vztahu, který Božena Němcová ke své korespondenci měla, přistupovala k ní jako k určitému svědectví o sobě samé, které může někomu napsat, což také hovoří ve prospěch použití korespondence při interpretaci jejího díla, přestože je potřeba počítat se silnou autostylizací autorky.

V padesátých letech 19. století se zostřovala cenzura vydávané beletrie, tudíž se rozvíjely jiné komunikační kanály, mezi které patřila i soukromá korespondence, přestože i ta byla pod určitým dohledem policejních úřadů.¹⁷⁹ Do žánru soukromého dopisu se tedy mohla dostat taková témata, která se jinde mohla jen těžko objevit. Obdobným způsobem můžeme vnímat také *Čtyry doby*, které byly věnované do neveřejného sborníku J. V. Fričovi, čímž také získávají charakter soukromého dopisu.¹⁸⁰ Jaroslava Janáčková upozorňuje, že *Čtyry doby* jsou také blízké dopisům z důvodu velké míry sebevyjádření, která je v nich

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 15.

¹⁷⁶ Jaroslava JANÁČKOVÁ, Ediční poznámka, in: Božena Němcová, *Lamentace. Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 229–234, zde s. 230.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Božena NĚMCOVÁ, *Korespondence II, 1853–1856*, Praha 2004, s. 128.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 25.

¹⁸⁰ J. JANÁČKOVÁ, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*, s. 14.

obsažena.¹⁸¹ Charakter *Čtyr dob* a některých dopisů je tedy velmi podobný, nejenom poetikou, ale také tematicky. Podle nás je tedy možné v nich hledat odpovědi na otázky po smyslu *Čtyr dob*.

7.1 Výběr dopisů

Cílem této interpretace je rozkrytí významu motiviky v poslední době *Čtyr dob*. Ve čtvrté době kráčí žena sama na horu, je zahalena v černém závoji a stoupá náročnou cestou na horu, ptá se, kde je cíl její cesty. Povídka končí slovy:

„Láskou horoucí objímám svět; lásku podávám lidem – a oni – špendlíkem mi srdce rozdírají! – Že se lásce kořím, nazývají hříchem; že svobodu miluju, – křížují mne –, pravdu když mluvím, zle je, a lhu-li, lajou mi! – Jak to nést? – Rámě moje není titánské! – Slabá jsem žena – nemocna, jsem hříšnice! –

V nevědomosti zhřešila jsem proti tobě, lásko svatá! – Trest mne neminul! – Já se kála! – A nyní, plamenem bolesti očištěna, uvědoměna, vrhám se k tvým nohám, všemohoucí, svatá lásko! Přijmi dítě své v milost svou! Sešli mi hvězdu, která by osvětila dráhu života mého! – Svatá Máří Magdaleno, pros za mne!‘

K nebi zdvíhá žena rámě svoje, s hlavy padá jí černý závoj, čelo jí svítí, chmúry se rozptylují. –

Kolkolem rozlívá se růžový svit, na nebi třpýtí se slunce, měsíc i hvězdy, země odívá se zelenem, květiny dýšou vůní líbeznou, s hory zaznívají harmonické tóny čarovného stromu, jako harfy znění, hlahol zpěvů andělských, klokot slavíka! –

Ladná děva sklání se k ženě, v náruč ji pojímá a unáší k světlému trůnu, kde vznešený vidí žena obraz svůj v živé kráse! –

A vstříc jí přicházejí krásné postavy s ozářeným čelem, vítajíce ji, nazývajíce ji ‚Sestrou!‘ –

¹⁸¹ Jaroslava JANÁČKOVÁ, *List papíru a stránka jako spoluhráči epistolografky (Nad autografem dopisu z 13. června 1857)*, in: Táž, Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy, Praha 2007, s. 95–107, zde s. 106.

A jedna z nich, ta nejkrásnější, zahalena v prameny zlatoskvoucích vlasů, kleká s ní k nohám Jeho, plesajíc s nadšenou tváří: *To je náš Bůh! – Bůh ten je Lásky! Milujte, a budete spasení!* –¹⁸²

Při výběru dopisů pro interpretaci budeme vycházet ze čtyřsvazkové edice *Korespondence Boženy Němcové*, která vycházela v Nakladatelství Lidové noviny v letech 2003–2007. Korespondence bude sloužit jako interpretační zdroj pro analýzu motivů z povídky *Čtyry doby*. Relevantnost takového použití korespondence byla obhájena výše. Budeme se soustředit převážně na podobnost motivů ze *Čtyřech dob* a motivů v dopisech. Největší pozornost budeme věnovat tomu, jakým způsobem tyto motivy fungují a jak jsou v obou textech realizovány. Zároveň nesmíme zapomenout na určitou autostylizaci autorky, ke které v dopisech dochází a která je v povídce přítomna pouze jako implicitní autor.

Při procházení korespondence se ukázalo, že klíčové pro interpretaci budou dopisy z pozdějších let života Němcové, okolo konce roku 1855, kdy byly také *Čtyry doby* napsány.

Věnovali jsme se také literatuře nebo dílčím studiím, které více či méně s dopisy při výkladu díla Boženy Němcové pracovaly a jejichž závěry jsou také v následující interpretaci zahrnuty. Jedná se například o studie *Život v pravdě – pravda v díle* od Jany Bartůňkové a Aleny Zachové společně se studií *Mystika lásky v próze Boženy Němcové* od Hany Šmahelové. Použita byla také kolektivní monografie *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové* a některé dílčí studie Jaroslavy Janáčkové, které byly věnované konkrétním dopisům, jež jsou pro nás při interpretaci také důležité.

7.2 B. N. neznámému adresátovi (na konci roku 1854)

Dopisy „neznámému adresátovi“ vznikaly v době, kdy Němcová měla blízko k družině J. V. Friče, patrně byly adresovány Hanuši Jurenkovi, se kterým Božena Němcová při psaní těchto dopisů procházela „třemi fázemi rozchodu“, jak toto období nazvala Jaroslava Janáčková.¹⁸³ Dopisy se dochovaly pouze čtyři, z mezidobí od srpna 1854 do Vánoc 1855.

¹⁸² B. NĚMCOVÁ, *Povídky I*, s. 234–235.

¹⁸³ Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Dopisy „neznámému adresátovi“ (K měřítkům autentičnosti korespondence)*, in: Táž, *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha 2007, s. 83–94, zde s. 83.

Tyto čtyři dopisy podle Janáčkové nabízejí vhléd do atmosféry družiny, a hlavně do toho, co družina „vyvolávala v představivosti Boženy Němcové, v jejím nitru a odhodláních“.¹⁸⁴

Dopisy byly publikovány už v roce 1863 J. E. Sojkou v prvním uceleném portrétu Boženy Němcové, necitoval je ale v úplnosti a autografy v té době nebyly k dispozici, proto se objevily i pochybnosti o jejich pravosti, společně s výhradami k „máchizující“ Němcové, kterou dopisy předznamenávají.¹⁸⁵ Pravost dopisů zpochybnil Alexandr Stich, který nesouhlasil s touto podobou Boženy Němcové jako „máchizující“ spisovatelky, která by měla být podle něj spíše zařazená do řady Máchových protichůdců za K. J. Erbena, K. Havlíčka a J. K. Tyla.¹⁸⁶ Ovšem s charakterem dopisů koresponduje osobní zápisník Boženy Němcové z doby, kdy patřila k Fričově družině, těžko lze tedy pochybovat o jejich pravosti.¹⁸⁷ Tento spor poukazuje na určitou závažnost myšlenek z dopisů, které svým charakterem vzbudily vlnu nesouhlasu, ale není to ojedinělý případ, podobné emoce vyvolávala korespondence B. Němcové i jako celek.

Tichý spor o osobnost Boženy Němcové se vedl už za jejího života,¹⁸⁸ její obraz byl často ztotožňován se spisovatelkou *Babičky*, se kterou byly tyto dopisy v rozporu, jak si uvědomovala již Karolina Světlá. „Ctít tvůrčí osobnost a její dílo tedy podle Světlé předpokládalo zapomenout na živou psychofyzickou osobu a na její každodenní jednání, nezajímat se o její ztajená hledání a bloudění, o její lidské vášně, omyly či bolesti. To všecko se vtiskuje do privátního dopisu, proto pryč s ním.“¹⁸⁹

Nicméně s těmito dopisy „neznámému adresátovi“ pracoval v biografích J. E. Sojka, byly přetištěny také do souhrnné edice korespondence Boženy Němcové od Marie Gebauerové, byly včleněny také do spisu u J. Laichtra i do monografie Václava Tilleho. Až v *Akademických dějinách české literatury* představil F. Vodička Boženu Němcovou i v jejích projevech spjatých s romantickou tradicí, dokonce přímo s tradicí máchovskou,¹⁹⁰ stejně jako Mojmír Otruba a Václav Černý.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 84.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 88.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 89.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 85.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Tamtéž.

Z dopisů „neznámému adresátovi“ nás zajímá především dopis z konce roku 1854. Dopis začíná nostalgicky, Němcová v něm nejprve cituje německou báseň o jezeře a starých časech, které chce vrátit zpátky. V podobném duchu pak pokračuje celý dopis, ve kterém vzpomíná na mládí. „Tenkrát jsem se také ještě modlívala vroucně! – Jako by přede mnou byla ta sednice, v níž množství obrazů a obrázků. – A ten **obraz Kristus a Samaritánka** – ten se mi velice líbil – ani jsem oči od něho neodvrátila při modlitbě a tak dlouho naň jsem hleděla, až to nebyl pouhý obraz. [...] Oni neviděli před sebou živý obraz Krista.“¹⁹¹

Tento motiv se objevuje také v první době povídky *Čtyry doby*, což je také zmíněno v poznámce k dopisu na konci druhého dílu *Korespondence Boženy Němcové*.¹⁹² Zároveň je to podobnost, která už byla zmiňována také ve studii *Mystika lásky v próze Boženy Němcové* od Hany Šmahelové.¹⁹³ Božena Němcová tímto motivem v dopise vzpomíná na své dětství v Chvalkovicích.

Důležité je si povšimnout, že se ve *Čtyrech dobách* neobjevuje motiv obrazu Krista a Samaritánky, ale motiv sousoší Krista a Máří Magdaleny. Zdeňka Kalnická ve své studii *Božena Němcová archetypálně feministicky* tuto záměnu vysvětluje tím, že Máří Magdalena neztratila „svůj stín“, a je tím pádem pro Němcovou „lepším ženským vzorem“, čímž interpretuje povídku jako hledání ženské identity.¹⁹⁴ Tento motiv se objevuje i v jiných dopisech Boženy Němcové a věříme, že pro nás může být důležitým klíčem k pochopení smyslu povídky, proto se mu ještě budeme věnovat.

Dopis pokračuje: „I když sejdu někdy do Valhaly mého srdce, tu se ráda stavím u obrazů **mého dívčího věku – to byla nejkrásnější doba – já neztratila svůj ideál**; nikoho jsem nemilovala, když jsem se vdávala, já oplakávala jen svoji svobodu – naříkala jsem, že zmařené jsou navěky krásné sny a ideály mého života. – Já hledala ideál svůj, myslela jsem, že v lásce k muži najdu ukojení všech svých tužeb, doplnění sebe... Mnohé světlo mi zablesklo na cestě života, já myslila, že je to **svit hvězdy**, ale byla to jen bludička, která by mne do kalu byla uvedla.“¹⁹⁵

¹⁹¹ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence II*, s. 127. Zvýraznila PŠ.

¹⁹² Tamtéž, s. 427.

¹⁹³ H. ŠMAHELOVÁ, *Mystika lásky*, s. 186.

¹⁹⁴ Z. KALNICKÁ, *Božena Němcová archetypálně feministicky*, s. 73.

¹⁹⁵ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence II*, s. 128. Zvýraznila PŠ.

Když se B. Němcová prostřednictvím motivu o Kristu a Samaritance vrací do svého dětství, referuje o něm jako o věku, kdy ještě „neztratila svůj ideál“. Dále se o něm dozvídáme, že tento ideál není „lásky k muži“, jak si kdysi myslela, ale je to něco, co v dopise reprezentuje „svit hvězdy“, což je opět důležitý motiv, který je rozvíjen i v mladších dopisech.

Dále píše: „Já pocítila v životě mnoho bolestí, trpkých klamů, byla jsem na kraji zoufalství – avšak navzdor tomu **neztratila jsem důvěru a lásku k lidem!**“¹⁹⁶ O různých koncepcích lásky, které by měly představovat určitý životní princip Boženy Němcové, referovalo velké množství příspěvků na kolokviu o *Čtyřech dobách* Boženy Němcové v roce 2001. Podle některých studií byl tento názor formován hlavně hegelovskými a sociálně-utopickými myšlenkovými vlivy. Kromě „lásky k lidem“ pracovala například interpretace Jaromíra Loužila i se širším pojmem tzv. „svobodné lásky“, která má u Němcové duševně-tělesný charakter a je pro ni tou správnou podobou lásky, tato láska podle něj „nabývá rysy obecného projektu lidské pospolitosti zakotvené v lásce“.¹⁹⁷

V množství studií je tedy princip lásky považován za smysl povídky, přestože tento princip definují různými způsoby. Je to ale koncept, který už zpětně nenachází explicitní potvrzení na konci textu *Čtyř dob*, ve kterém se objevuje společenství krásných a světlých postav, kterého se žena v závěru stává součástí. V poslední době povídky totiž B. Němcová píše: **„Láskou horoucí objímám svět; lásku podávám lidem – a oni – špendlíkem mi srdce rozdírají! Že se lásce kořím, nazývají hříchem; že svobodu miluju, – křížují mne –, pravdu když mluvím, zle je, a lhu-li, lajou mi! – Jak to nést? – Rámě moje není titánské!**“¹⁹⁸ Odklání se tedy od „lásky k lidem“, která není opětována, kterou lidé nesdílí a soudí ji, což je pro ni zklamání, které „nelze nést“. Tato scéna v povídce pokračuje: „V nevědomosti zhřešila jsem proti tobě, lásko svatá! – Trest mne neminul! – Já se kála! – A nyní, plamenem bolesti očištěna, uvědoměna, vrhám se k tvým nohám, všemohoucí, svatá lásko! Přijmi dítě své v milost svou! **Sešli mi hvězdu, která by osvětila dráhu života mého!** – Svatá Máří Magdaleno, pros za mne!“¹⁹⁹

¹⁹⁶ Tamtéž. Zvýraznila PŠ.

¹⁹⁷ J. LOUŽIL, *Poznámky k „filozofii lásky“*, s. 25.

¹⁹⁸ B. NĚMCOVÁ, *Povídky I.*, s. 234. Zvýraznila PŠ.

¹⁹⁹ Tamtéž. Zvýraznila PŠ.

V povídce tedy žena klečí před „svatou láskou“, k té se sice modlí a prosí o milost, ale „svatá láska“ jí nestačí, prosí tedy o něco dalšího, prosí o „seslání hvězdy“, což je motiv opakující se z předešlého dopisu, jehož vysvětlení budeme hledat dále.

7.3 B. N. Janu Helceletovi (v Praze 19. 5. 1856)

Dopis začíná osobním oslovením „Ahoj Ivane“, což byl způsob intimního oslovení, kterým se mezi sebou skupina mladohegelovců, mezi které oba patřili, oslovovala. Němcová mu posílá povídku *V zámku a v podzámčí* a píše mu, jak se má její rodina, jaká je její finanční situace, a informuje ho o plánované návštěvě Poříčí na Sázavě. Píše mu také o svém neradostném vztahu s Josefem Němcem, který je v době psaní dopisu bez práce. Kromě „denní kroniky“, která u Němcové byla součástí každého dopisu, jak mnohdy autoři označují dopisy pojednávající o každodennostech, dopis nabývá postupně i intimní charakter.

„Snad až bude zaměstnán, přijde do staré koleje, a nemaje mne před očima, bude dělat, co dříve dělával, a u mě snad smaže čas nepřemožitelnou ošklivost, která mi nedá poslouchat, co páni páteři přikazují. A přece bych někdy v tom chrámu Venušiném obětovala, oh velmi někdy toužím a všecku sílu sebrat musím, abych se přemohla, ale to víš, **člověkem být a člověcký cit ukázat nazývá svět hříchem.**“²⁰⁰ V této části se opět dočteme, jak její „láska k lidem“ je souzena, natožpak „volná láska“.

Božena Němcová v dopise pokračuje: „Možná, ale mám se snad kompromitýrovat, to by mi ještě více nadali, – já si jen lonského roku trochu zauličníkovala – aniž to vše mělo hlubší podstaty – a dost jsem zkusila od jedovatých hub. – A pak, já neznám ani jednoho muže, kterému bych si troufala říci: ‚Popřej mi rozkošné chvíle v tvém náručí!‘ – Každý by mi řekl: **‚Jdi, hříšná Magdaleno!‘**“²⁰¹

Žena zde vyjadřuje svoji touhu po volné lásce a opět se zde objevuje motiv Máří Magdaleny, která pro ni může představovat symbolicky i ženu, která má i svou „temnou stránku“, jak tvrdí výše zmíněná studie Zdeňky Kalnické. Tím pro ni může být i lepším ženským vzorem, který reprezentuje symbol ženy jedající na základě svých tužeb, přestože je za to

²⁰⁰ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence II*, s. 237. Zvýraznila PŠ.

²⁰¹ Tamtéž, s. 238. Zvýraznila PŠ.

souzena.²⁰² Nemusí to ale tematizovat „hledání ženské identity“, jak to interpretuje Kalnická, domníváme se, že to může být u Boženy Němcové dokladem určité touhy po realističnosti v pohledu na svět či na člověka, což může souviset s výběrem Máří Magdaleny, která je vhodnějším motivem než Panna Marie, protože není nepatříčně idealizovaná. Máří Magdalena může být pro Němcovou ideálem ženy právě proto, že představuje skutečnou ženu, která je vzorem, aniž by byly zamlčovány jakékoliv aspekty její osobnosti.

7.4 B. N. Adéle Panklové (v Praze 25. 11. 1856)

Dopisy Boženy Němcové sestře mají také velmi osobní charakter. V tomto dopise píše B. Němcová sestře o smutných poměrech, které panují v jejich rodině, a dává jí rady ohledně manželství. „Adélko, po osmi dnech manželství jsem plakala své první slzy – hořké slzy! Jak krásný, jak nádherný jsem si představovala život po boku milovaného muže, avšak ten život mi souzen nebyl! [...] Zbyla mi jediná vášeň – láska k mým dětem, a pro ty jsem snášela výsměch, všechny ty sprostoty, pro ty jsem se vystavovala otroctví, jež je často mnohem horší než to v Americe. – Avšak všechno vystoupí až na určitý stupeň, potom přichází krize; tak tomu bylo i u mne – když jsem se cítila nejnešťastnější, vzešla ze mě krásná **hvězda lásky** – jako poutníkovi, když tápe v temnotách! – Ta mně zazářila na cestu a tu jsem následovala. **Byla to poezie**, kterou ve mně neštěstí probudilo k životu jako zázračný květ! Ta jediná mně oslazuje život a já jsem se **jí zasvětila navěky!**“²⁰³ Objevuje se zde opět motiv hvězdy, stejně jako v předchozích dopisech, tuto hvězdu B. Němcová nazývá v tomto dopise poezií a píše o ní, že se jí „zasvětila navěky“.

Tento úryvek dopisu je také zmíněn ve studii *Život v pravdě – pravda v díle* od Jany Bartůňkové a Aleny Zachové, ovšem v jejich pojetí je tato zmínka o poezii chápána doslovně, o této pasáži konkrétně píše: „Umělecká tvorba a láska k lidem se jí staly existenciální kotvou.“²⁰⁴ Domníváme se ale, že to je zbytečně zjednodušená interpretace tohoto motivu. Motiv „poezie“ je vysvětlen zbytečně povrchně. Když se totiž podíváme na pokračování tohoto dopisu, dočteme se toto:

²⁰² Z. KALNICKÁ, *Božena Němcová archetypálně feministicky*, s. 73.

²⁰³ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence II*, s. 318–319. Zvýraznila PŠ

²⁰⁴ J. BARTŮŇKOVÁ – A. ZACHOVÁ, *Život v pravdě*, s. 630.

„Moje krásné mládí, sladká samota, ve které jsem žila – prosté vychování, jehož se mně dostávalo, zkrátka **ideální dívčí život, tato čistá, krásná poezie, ráj našeho života** – to to bylo!“²⁰⁵ V následující části dopisu se vzpomíná na ideální dívčí život, který je přirovnáván ke „krásné poezii“. Motiv „ideálního dívčího života“ je možné také propojit s motivem z dopisu „neznámému adresátovi“, ve kterém Němcová vzpomíná na svůj dívčí věk jako nejkrásnější dobu, kdy ještě neztratila svůj ideál a ve kterém se poprvé objevuje motiv „svitu hvězdy“.²⁰⁶ Stejný svit hvězdy se pak objevuje na konci čtvrté části *Čtyr dob*: „Sešli mi hvězdu, která by osvětila dráhu života mého!“²⁰⁷ Domníváme se tedy, že by mohl být tento motiv hvězdy právě onou „poezií“, kterou je ale potřeba chápat v širším smyslu.

7.5 B. N. Aděle Panklové (v Praze 3. 6. 1857)

V následujícím dopise radí Božena Němcová sestře, aby se vdala, pokud může. Také jí píše o synovi Karlovi, který se rád v té době vídal s Emou, jež byla dcerou nejlepších přátel B. Němcové. Varuje ale sestru, že bývá Karel ve svých citech nestálý. „Myslela jsem, že se tak spíš odvrátí od všeho sprostého a špatného, neboť komu jednou vzejde v srdci čistá ideální hvězda, ten nebývá schopen ničeho špatného, a i kdyby klopýtl, zvedne se opět z prachu a jeho pohled bude hledat **jasnou hvězdu, která je mu v životě vůdcem**.“²⁰⁸

Do dopisu se opět navrácí motiv hvězdy, který je zde chápán jako určitý životní vzor nebo jako ideál, který lze v životě následovat. Je to také něco, co se objevuje a vychází „ze srdce“. Zde motiv hvězdy nepřipomíná „poezii“ jako v předchozím dopise, ale spíše princip správného žití, jakéhosi „dobrého či správného života“.

7.6 B. N. Josefu Němcovi (13. 6. 1857)

Tento dopis je jedním z nejdelších dopisů, které kdy Božena Němcová napsala. V době psaní dopisu žila s dětmi v Praze a dopis byl adresován Němcovi do korutanského Villachu. Kvůli politickému vyšetřování mu byl odmítnut kariérní postup u finanční stráže, tudíž nebylo

²⁰⁵ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence II*, s. 319. Zvýraznila PŠ.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 128.

²⁰⁷ B. NĚMCOVÁ, *Povídky I*, s. 234.

²⁰⁸ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence III*, s. 126. Zvýraznila PŠ.

možné, aby se rodina nastěhovala k němu. Němcová mu psala dopis přibližně jednou za měsíc, Němec se v předchozím dopise z 9. června 1857 rozepsal o svém úmyslu požádat o dovolenou, aby mohl zajet za rodinou do Prahy.²⁰⁹ „V odhodlání zklidnit ho, potěšit – a již tím odvrátit nebo aspoň pozdržet jeho možný příjezd do společné domácnosti, kde za předchozího soužití s ním od předjaří 1855 do půlky listopadu 1856 bývalo dusno, spěchala tentokrát Němcová s odpovědí.“²¹⁰

Dopis také manželovi psala ve zcela mimořádné situaci, šířící se fámy totiž předznamenávaly přilet komety, která měla v ten den zničit zemi, proto mu „svěřila v privátním dopisu i svou apologii“.²¹¹ Jaroslava Janáčková tento dopis považuje za „jakousi zvětšeninu dopisového projevu Boženy Němcové“, která se podle ní vyznačuje tím, že to, co bývá v její korespondenci mnohdy poukryto, je zde napsáno explicitně.²¹²

Mojmír Otruba o dopise ve své monografii o Boženě Němcové napsal, že „patří mezi nejkrásnější dopisy, jež kdy byly napsány“.²¹³ Jaroslava Janáčková si všimá, že v úvahové a sebereflexivní části dopisu převládá čas gnómický.²¹⁴ Podle ní také dopis „obsahuje zpověď, vyznání i obranu moderní svobodomyšlné ženy, kterou dosud čteme se zatajeným dechem jako promluvu dotýkající se každého z nás“.²¹⁵ Tato zpověď funguje v dopise jako vsuvka, proto ji nazývá ve své studii „dvouvrstvou skříňkou autoreflexe“, která je vměstnána do „bezpříznakového“ okolí rodinného dopisu.²¹⁶

Smysl dopisu Jaroslava Janáčková shrnuje následovně: „Tak bezděčně prozrazuje velký dopis z 13. června 1857 ruku zkušené a vynalézavé umělkyně. Která, připusťme, přestává v ty chvíle rozlišovat, co patří do ‚literatury‘ a co do privátního psaní, tak neodbytná je její potřeba psát o sobě, vyznat se v sobě.“²¹⁷

²⁰⁹ Jaroslava JANÁČKOVÁ, *List papíru a stránka*, s. 95.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Tamtéž, s. 96.

²¹³ Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Čas komety a dvojí „skříňka“ (Ještě k dopisu z 13. června 1857)*, in: Táž, *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha 2007, s. 108–117, zde s. 108.

²¹⁴ Tamtéž, s. 114.

²¹⁵ Tamtéž, s. 115.

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Tamtéž, s. 117.

Dopis byl psán v jednom proudu²¹⁸ a začíná „denní kronikou“ stejně jako jiné dopisy Josefu Němcovi. Píše mu, jak se má, vyjadřuje se k mužově ztrátě místa u finanční stráže, trápí ji nedostatek peněz a starost o zabezpečení rodiny. Postupně se ale dopis stává osobnějším.

Němcová vyjadřuje nejistotu, zda by měla něco takového psát svému muži, ale dodává: „Co psáno, to psáno, poslouží Ti alespoň, že lépe poznáš tajné skryše Tvé ženy, – kde schovává ty svoje tajnosti – a jestli nás kometa dnes v noci smete, tak budeš vědět k mnohému verši notu.“²¹⁹ Dopis se tedy postupně stává jakousi zповědí, podobá se svým charakterem dopisům „neznámému adresátovi“, přičemž dopisy podobného charakteru obvykle svému manželovi nepsala.

Píše mu o jejich manželství, které popisuje stejně jako v předchozích dopisech, ovšem poprvé svému manželovi explicitně sděluje: „Tys mi vždy říkal a myslíš si, že já Tě mám za nic – a že v mojí duši zcela jiné ideály žijou, – ale nemáš zcela pravdu. Neupírám, že jsem kdys [měla] před sebou ideál muže, tak jako i ideál manželství. – První byl vzor vši dokonalosti a krásy a druhé představovala jsem si co nebe.“²²⁰

Dále se rozepisuje: „Tak jsem se učila, a přece **nepřestala toužit a hledat po zosobněném mém ideálu**. – Měla jsem ctitele nejednoho, – jeden měl ducha, který mne zaujal, onen tělo, ten srdce, onen rozumem, ale konečně jsem přece v nich neviděla, po čem jsem toužila; muže, před kterým bych se ráda kořila. – Všickni měli své slabosti, nimbus spadl a byli to obyčejní muži, z nichž bych si žádného za muže svého nevolila. Touha ta spočívá v mé duši jako kapka, která nevysychá ani neodtéká, ale věčně se třpytí, jako diamant; **je to ona touha po neskonale Kráse a Dobru**, je to ona touha, která člověka z prahu povznáší, která, kdy se octne v přírodě, náruč mu rozevívá, že by celý vesmír k srdci přitiskl, **která ho vede na cestu kalvárie!** – Touha ta spojená s láskou, láskou opravdovou, né k jedné osobnosti, ale ku každému člověku, k veškerému lidstvu, láska, která nežádá odplaty, nalézaje sama v sobě vše, **snaha státi se vždy lepší a Pravdě se zblížiti**, to je můj ráj, moje štěstí, můj cíl. To mi dodává síly, to mne blaží, a bez té lásky co bych byla? – Ale svět ti to nepochválí; já vím, svět haní, co je v člověku nejkrásnější; přirozenost slove mu hříchem. Kdo se nežene s obecným stádem pouze jen za korytem, toho křížujou; takový každý je mučedníkem.

²¹⁸ Tamtéž, s. 97.

²¹⁹ B. NĚMCOVÁ, *Korespondence III*, s. 133.

²²⁰ Tamtéž, s. 131.

Ale lépe být mučedníkem než být darmochlebem, který neví, zač a proč je živ. – Kdyby **té lásky, té poezie ve mně nebylo**, jakže bychom spolu žili? – To by to bylo se mnou špatně dopadlo, neboť jsem všecku důvěru k Tvému srdci a úctu před Tebou ztratila; kdybych nebyla přišla k lepšímu rozumu, bylo by to tak zůstalo. To však je pravda, že když jsi vzdálen, se mi zdáš pěknější a že po Tobě častěji si zatoužím. Je to přirozené a Tobě snad také tak je. Když jsou dva ustavičně pospolu, všechny svoje potřeby jeden před druhým vykonává, pěkné, nepěkné, tu se zevšední jeden druhému. Není pak **touhy ani poezie**, je to jen zvyk a potřeba, co je k sobě vábí – a to je, co se mi protiví.²²¹

Němcová zde tedy vyjadřuje svůj ideál jako touhu po „Krásě a Dobru“, která ji „vede na cestu kalvárie“, což je také motiv z konce *Čtyr dob*. Zároveň je tato touha spojena s láskou a má charakter „stávání se vždy lepší a přibližování se Pravdě“, je to také něco, co ostatní lidé neschvalují, což je opět motiv, který lze najít ve *Čtyrech dobách*. Když podle Němcové není tohoto ideálu, „není pak touhy ani poezie“.

Část dopisu, která pojednává o „Krásě a Dobru“, zmiňuje ve studii *Mystika lásky v próze Boženy Němcové* také Hana Šmahelová, u obou slov ale použila malá písmena a prakticky tyto motivy neinterpretuje. Zabývá se ale pojetím „lásky opravdové“ a rozlišuje ji u Němcové na pozemskou, která je spojená s utrpením, a na lásku božskou, jež přináší smíření, odpuštění a spočinutí.²²² Už se ale ve studii nezabývá pokračováním a rozšířením tohoto výroku v další části úryvku a tím, co znamená motiv „Pravdy“ jako přirozenosti, kvůli které se Němcová cítí být „mučedníkem“.

Ideál z konce povídky je tedy u Němcové něco, co je spojeno s Láskou, Krásou, Dobrem, ale také s Pravdou a přirozeností, což je koncept, o kterém referuje jako o „poezii“. Pravda, krása a dobro jsou základní pojmy, které se objevují už v antické filosofii u Platóna, tato triáda byla později v 18. a 19. století chápána jako charakteristika umění a stala se ideálem, ke kterému by se měla umělecká díla vztahovat. Tyto myšlenky dále rozvinul Plótinos, Augustin a Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling.²²³ F. W. J. Schelling v *Nejstarším programu systému německého idealismu* píše o ideji krásy: „Toto slovo chápu ve vyšším,

²²¹ Tamtéž, s. 132. Zvýraznila PŠ.

²²² H. ŠMAHELOVÁ, *Mystika lásky*, s. 18.

²²³ Werner BEIERWALTES, *Krása je záře pravdy. O klasických paradigmatě krásy: Plótinos – Augustin – Schelling*, *Reflexe* 56, 2019, s. 137–147, zde s. 146.

platónském smyslu. Nuže, jsem přesvědčen, že nejvyšší akt rozumu, toho, jenž objímá všechny ideje, je akt estetický, a že pravda a dobro jsou sourozenci jedině v kráse.“²²⁴

Toto přibližování se Pravdě může u B. Němcové souviset také s motivem Máří Magdaleny z minulých dopisů. Domníváme se, že si Božena Němcová zvolila v povídce motiv Máří Magdaleny právě proto, aby vyjádřila svou touhu po určité realističnosti života a vnímání člověka takového, jaký je ve své přirozenosti, proto také závěrečná část *Čtyr dob* obsahuje scénu, ve které žena vidí u světlého trůnu „vznešený obraz svůj v živé kráse“.

V dopise své sestře Adélce píše o svém synovi Karlovi, že jednou najde „jasnou hvězdu, která je mu v životě vůdcem“, a právě tato hvězda jako princip žití „pravdivého života v souladu se svými ideály“ může pro B. Němcovou znamenat totéž jako motiv „poezie“, který by zároveň mohl znamenat také určité „vysvobození“ z neuspokojivého života, který žena ve *Čtyrech dobách* prožívá.

Podobný motiv „vysvobození poezií“ se objevuje také u Johanna Wolfganga Goetheho, jehož dílo nepochybně Němcová znala. J. W. Goethe ve své autobiografii *Z mého života: Báseň i pravda* napsal o poezii toto: „Opravdová poezie se ohlašuje tím, že nás dovede jako jakési světské evangelium osvobodit vnitřní veselostí a vnější podobou od pozemských strastí, které na nás doléhají. Jako nějaký vzdušný balon nás zvedá i se zátěží, která na nás visí, do vyšších sfér a zmatené bloudění pozemské nám ukazuje z ptačí perspektivy. Díla nejveselejší i nejvážnější mají též cíl, totiž mírnit jak rozkoš, tak bolest šťastným, duchaplným vylíčením.“²²⁵ V moderním životopise J. W. Goetheho z roku 2020 komentuje tuto část Rüdiger Safranski, který o ní píše: „Goethe uvádí zobrazení temné periody svého života chválou na poezii jako vskutku životodárnou sílu.“²²⁶ Podobně by mohl být chápán motiv poezie také ve *Čtyrech dobách*.

Na konci *Čtyr dob* se žena stává součástí společenství krásných a světlých postav, stává se tedy součástí vysněného ideálu, který je v dopisech symbolizován hvězdou. Z korespondence Boženy Němcové usuzujeme, že by tento ideál mohl být poezií, která

²²⁴ Friedrich Wilhelm Joseph von SCHELLING, *Drobné spisy a fragmenty*, Praha 2004, s. 14.

²²⁵ Johann Wolfgang von GOETHE, *Z mého života. Báseň i pravda*, Praha 1998, s. 423.

²²⁶ Rüdiger SAFRANSKI, *Goethe: umělecké dílo života. Biografie*, Brno 2020, s. 433.

neznaená pouze „vysvobození tvorbou z neuspokojivého života“, ale také určitý životní princip, který je v souladu s triádou krásy, dobra a hlavně pravdy.

8 Závěr

Text *Čtyř dob* byl veřejnosti zpřístupněn v roce 1890,²²⁷ systematictěji se ale povídkce začala literární věda věnovat až v devadesátých letech. První interpretace povídky se hledáním jejího významu nezabývaly, často pouze předjímalý poznámku z *Paměti* J. V. Friče o „blouznivé jakési zpovědi, která se na veřejnost nehodí“.²²⁸ Na počátku 20. století byl povídkce přiřazován pouze biografický význam, například u Arne Nováka, který ji také nazývá „zoufalou autokonfesi“, stejně jako Vincenc Vávra, který píše o ztvárnění „rozervanosti duševní“.²²⁹

Tento názor převládá po celou první polovinu 20. století. Komplexněji se k povídkce vyjadřuje roku 1920 Václav Tille, který píše, že se jedná o „smutnou, horoucí píseň lásky, které se ještě po letech děsily naše krotké hlavy, omlouvající ji, s rozpačitou shovívavostí jako poblouznění“.²³⁰ František Kubka a Miloslav Novotný v ní v návaznosti na Tilleho ve čtyřicátých letech vidí také jakousi obecnější výpověď o údělu ženy.

K biografickým interpretacím se vrací i některé další studie, výrazně se situace mění až v šedesátých letech 20. století, kdy Felix Vodička v povídkce pozoruje „celé drama lásky se světem“ a vidí v ní určité vyjádření principu lásky a poprvé upozorňuje na spjatost s romantickou máchovskou tradicí.²³¹

Názorová změna na povídku se projeví také u Mojmíra Otruby, který sice v šedesátých letech u povídky spíše vidí biografický rozměr,²³² ale v sedmdesátých letech v povídkce nachází i vyjádření „smysluplného vpojení člověka do lidské obecnosti, do kolektivu lidí i přírodního univerza“.²³³

Interpretace pojednávající o koncepci lásky jako určitého nadindividuálního významu v povídkce se udržely až do konce 20. století, společně s povrchní interpretací konce povídky,

²²⁷ J. OPELÍK (ed.), *Lexikon české literatury*.

²²⁸ J. HANUŠ, *Božena Němcová v životě i spisech*, s. 80.

²²⁹ V. VÁVRA, *Božena Němcová*, s. 178.

²³⁰ V. TILLE, *Božena Němcová*, s. 219.

²³¹ K. DVOŘÁK – J. MUKAŘOVSKÝ – F. VODIČKA (edd.), *Dějiny české literatury*, s. 593.

²³² M. OTRUBA, *Božena Němcová*, s. 175.

²³³ B. NĚMCOVÁ, *Čtyři doby*, s. 580.

ve kterém jednoduše viděly Boha, což je zvláště patrné ve studii Jany Bartůňkové a Aleny Zachové z roku 1995 a Hany Šmahelové z roku 1999.

Náhled na povídku se pak radikálněji změnil až na konferenci v roce 2001. Ta upozornila na to, že je povídka jedinečná svou osobní výpovědí a je přirovnávána k soukromému dopisu.²³⁴ Příspěvky z této konference se věnují interpretaci významu povídky komplexněji a výrazně se odklání od křesťanských interpretací. J. Janáčková se povídce věnuje z perspektivy soukromého dopisu a interpretuje ji skrze věnování J. V. Fričovi, z čehož podle ní vyplývá, že se B. Němcová hlásí k Fričovu buřičskému romantismu a na konci povídky se obrací ke společnosti²³⁵ a volá po principu lásky, který „umožní zbavit svět nesvobody a nerovnosti i ve vztahu k ženě“. Irena Vaňková si na konferenci ve své studii všímá převážně barev a toho, jak v celé povídce fungují. Barevnost je podle ní spjata s vyjádřením lásky,²³⁶ která znamená ve čtvrté době „najítí sebe sama“.²³⁷ Václav Vaněk naopak zkoumá fungování přírody oproti prostoru lidské kultury, kde láska představuje sjednocení těchto dvou světů.²³⁸ Hana Šmahelová pak v povídce interpretuje různé podoby lásky, přičemž čtvrtá doba představuje harmonickou celistvost ženy v lásce, což je motiv, který je poměrně stabilním tématem v literatuře.²³⁹ K podobné interpretaci se kloní také Zdeňka Kalnická.

Další studie bez přímé návaznosti na konference vyšly také v *Literárním archivu* roku 2002. Jaromír Loužil se věnuje povídce z hlediska výroků na téma lásky a zkoumá vlivy na vznik této povídky z hlediska dobového emancipačního hnutí a myšlenek hegelovské filosofie a utopického socialismu.²⁴⁰ Ondřej Macura ve studii sleduje hrdinku *Čtyr dob*, ve které pozoruje určitou sebezprojekci autorky,²⁴¹ zkoumá jinakost hlavní hrdinky, která přerůstá do reflexe „obecného údělu ženy“.²⁴²

Když se povídce otištěné v nové publikaci *Divá Bára a jiné dívky na útěku* v roce 2012 opět věnuje Jaroslava Janáčková a popisuje symbol lásky v závěru povídky, není to obraz, který by byl podložen náboženskou vírou, ale už „myšlenkami francouzských utopických

²³⁴ L. HECZKOVÁ – E. KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové*, s. 45.

²³⁵ Tamtéž, s. 46.

²³⁶ I. VAŇKOVÁ, *Čtyry doby B. Němcové*, s. 57.

²³⁷ Tamtéž, s. 58.

²³⁸ V. VANĚK, *Čtyry doby a příroda*, s. 64.

²³⁹ H. ŠMAHELOVÁ, „*Čtyry doby*“ tři žen, s. 31.

²⁴⁰ J. LOUŽIL, *Poznámky k „filozofii lásky“*, s. 25.

²⁴¹ O. MACURA, *Čtyry doby*, s. 40.

²⁴² Tamtéž.

socialistů o svobodné lásce“.²⁴³ Přístupy k interpretaci povídky se tedy v průběhu let mění a rozcházejí. Hana Šmahelová ve studii z roku 1999 jako první upozorňuje na to, že *Čtyry doby* představují unikátní možnost, jak hledat k porozumění celému dílu Němcové i jinou cestu.²⁴⁴ Na tom se shodli také účastníci konference z roku 2001, kteří doporučují zařadit povídku do kánonu české literatury a shodnou se, že by prostřednictvím této povídky mohlo dojít k reinterpetaci celého díla Boženy Němcové.²⁴⁵

V následující části práce jsme se pokoušeli navrhnout vlastní interpretaci závěru *Čtyr dob* s použitím čtyřsvazkové korespondence Boženy Němcové. Hledali jsme v ní podobné motivy a soustředili jsme se na to, jakým způsobem jsou realizovány. Pokud ke konkrétním dopisům existovaly dílčí studie, použili jsme je při interpretaci také. Snažili jsme se nezapomínat na skutečnost, že v korespondenci dochází k autostylizaci autorky a že v povídce je přítomna pouze implicitně.

Zajímalo nás, co je oním ideálem na konci textu *Čtyr dob*, ve kterém se objevuje společenství krásných a světlých postav, jehož se žena z povídky stává součástí. Usoudili jsme, že tímto ideálem nemůže být láska k muži, či obecněji láska k lidem, jelikož jsme k tomu nenašli žádné doklady v korespondenci, a zároveň proto, že žena ve *Čtyrech dobách* prosí „o něco dalšího“. Tato touha je v korespondenci spojená také s motivem hvězdy jako „principem žití správného života“, který je spojený s láskou, ale hlavně krásou, dobrem a pravdou, což jsou zároveň základní pojmy, které byly v 19. století chápány jako charakteristika umění. Tato hvězda je pak v některých dopisech spojena také s motivem „poezie“, který je ale chápán šířeji. Za důležitý vnímáme motiv pravdy, kterou z korespondence chápeme jako přirozenost, a to hlavně z důvodu obměny motivu sousoší s Pannou Marií za motiv obrazu s Máří Magdalenou. Při interpretaci této výměny motivů se shodujeme s interpretací Zdeňky Kalnické²⁴⁶ a chápeme ji jako vyjádření určité touhy po vnímání člověka a života v jeho přirozenosti.

Domníváme se tedy, že závěr *Čtyr dob* nemusí znamenat pouze útěchu prostřednictvím „poezie“, která pro ženu z povídky může být záchranou z neuspokojivého života, ale zároveň

²⁴³ J. JANÁČKOVÁ, *Divá Bára*, s. 244.

²⁴⁴ H. ŠMAHELOVÁ, *Mystika lásky*, s. 185.

²⁴⁵ L. HECZKOVÁ – E. KALIVODOVÁ, *Čtyry doby Boženy Němcové*, s. 49.

²⁴⁶ Z. KALNICKÁ, *Božena Němcová archetypálně feministicky*, s. 73.

také může být chápána širěji jako určitý životní princip, který je spojen s krásou, dobrem a hlavně pravdou. Můžeme tak závěrem konstatovat, že povídka *Čtyry doby* představuje výzvu k porozumění nejen jako samostatné dílo, ale také v rámci celé tvorby Boženy Němcové, a její zkoumání jistě není vyčerpáno.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

FRIČ, Josef Václav, *Paměti II*, Praha: SNKLHU, 1960.

GOETHE, Johann Wolfgang von, *Z mého života. Báseň i pravda*, Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0712-X.

NĚMCOVÁ, Božena, *Cesta z pouti. Čtyry doby*, Praha: E. Janská, 1927.

NĚMCOVÁ, Božena, *Črty a úvahy*, Praha: Jan Laichter, s. d.

NĚMCOVÁ, Božena, *Čtyry doby. Fragmenty autobiografie*, Praha: Československý spisovatel, 1974.

NĚMCOVÁ, Božena, *Čtyry doby. Povídka*, Varnsdorf: Severočeské nakladatelství, 1946.

NĚMCOVÁ, Božena, *Korespondence I–IV*, Praha: NLN, 2003–2007. ISBN 978-80-7106-933-1.

NĚMCOVÁ, Božena, *Povídky I*, Praha: Československý spisovatel, 1951.

NĚMCOVÁ, Božena, *Sebrané spisy IX.*, I. L. Kober, 1891.

NĚMCOVÁ, Božena, *V zámku a podzámčí a jiné povídky*, Praha: Josef Hokr, 1940.

NĚMCOVÁ, Božena, *V zámku a podzámčí a jiné povídky*, Praha: L. Mazáč, 1926.

NĚMCOVÁ, Božena, *V zámku a v podzámčí a jiné povídky*, Praha: L. Mazáč, 1941.

NĚMCOVÁ, Božena, *Vybrané spisy I. Babička a jiné obrazy ze života*, Praha: SNKLHU, 1957.

Literatura

BARTŮŇKOVÁ, Jana – ZACHOVÁ, Alena, *Život v pravdě – pravda v díle*, Česká literatura 43, 1995, č. 6, s. 625–635. ISSN 0009-0468.

BEIERWALTES, Werner. *Krása je záře pravdy. O klasických paradigmatech krásy: Plótinós – Augustin – Schelling*. Reflexe 56, 2019, s. 137–147. ISSN 0862-6901.

CVEJN, Karel, *Božena Němcová*, Praha: Orbis, 1956.

ČERNÝ, Václav (ed.), *Božena Němcová 1820–1862. Sborník statí o jejím životě a díle*, Praha: Emil Šolc, 1912.

DVOŘÁK, Karel – MUKAŘOVSKÝ, Jan – VODIČKA, Felix (edd.), *Dějiny české literatury 2, Literatura národního obrození*, Praha: Československá akademie věd, 1960.

HANUŠ, Josef, *Božena Němcová v životě i spisech*, Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1889.

HECZKOVÁ, Libuše – KALIVODOVÁ, Eva, *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*, Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 44–50. ISSN 0009-0468.

HLAVAČKA, Milan – ROSSOVÁ, Marcela, *Kultura a moc v době neoabsolutismu. Božena Němcová pod dohledem*, in: Milan Horký – Roman Horký (edd.), *Božena Němcová – život – dílo – doba*, Česká Skalice 2006, s. 71–77. ISBN 978-80-260-1597-0.

JAKUBEC, Jan, *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob až do probuzení politického* 1–2, Praha: Laichter, 1911.

JAKUBEC, Jan, *Dějiny literatury české 2. Od osvícenství po družinu Máje*. Praha: Laichter, 1934.

JANÁČKOVÁ, Janáčková, *Čtení a čtenářství v díle Boženy Němcové*, in: Milan Horký – Roman Horký (edd.), *Božena Němcová – život – dílo – doba*, Česká Skalice 2006, s. 79–84. ISBN 978-80-260-1597-0.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava et al., *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha: ISV, 2001. ISBN 80-85866-83-8.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1574-7.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii (k sémantickému ladění textu)*, Literární archiv 34, 2002, s. 9–16. ISBN 80-85085-59-3.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Divá Bára a jiné dívky na útěku*, in: Božena Němcová, *Divá Bára a jiné dívky na útěku*, Praha: Slovart, 2012, s. 239–245. ISBN 978-80-7391-620-6.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Ediční poznámka*, in: Božena Němcová, *Lamentace. Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 229–234. ISBN 80-202-0594-2.

KALNICKÁ, Zdeňka, *Božena Němcová archetypálně feministicky – Obrazy vody ve Čtyrech dobách*, Česká literatura 51, 2003, č. 1, s. 67–75. ISSN 0009-0468.

KUBKA, František – NOVOTNÝ, Miloslav, *Božena Němcová*, Praha: V. Neubert, 1941.

LEHÁR, Jan et al., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha: NLN, 2020. ISBN 978-80-7422-746-2.

LOUŽIL, Jaromír, *Poznámky k „filozofii lásky“ ve Čtyrech dobách Boženy Němcové*, Literární archiv 34, 2002, s. 17–25. ISBN 80-85085-59-3.

MACURA, Ondřej, *Čtyry doby v kontextu vývoje myšlení Boženy Němcové*, Literární archiv 34, 2002, s. 35–44. ISBN 80-85085-59-3.

MENCLOVÁ, Věra – SVOZIL, Bohumil – VANĚK, Václav, *Slovník českých spisovatelů*, Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-007-1.

NOVÁK, Jan Václav – NOVÁK, Arne, *Přehledné dějiny literatury české. Od nejstarších dob až po naše dny*, Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1.

NOVOTNÝ Miloslav, *Život Boženy Němcové. Dopisy a dokumenty V. Slavný rok 1855*, Praha: Československý spisovatel, 1957.

OPELÍK, Jiří (ed.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/I, M–O*, Praha: Academia, 2000.

OTRUBA, Mojmir, *Božena Němcová*, Praha: Svobodné slovo, 1964.

PRAŽÁK, Albert et al., *Literatura česká devatenáctého století III/2. Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi*, Praha: Laichter, 1907.

RIEDLBAUCHOVÁ, Tereza, *Čtyry doby Boženy Němcové a Čtvero dob Terezy Novákové*, *One Eye Open = Jedním okem* 6, 2006, s. 65–75. ISSN 1211-9148.

SAFRANSKI, Rüdiger, *Goethe: umělecké dílo života. Biografie*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2020. ISBN 978-80-7325-495-7.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph von, *Drobné spisy a fragmenty*, Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-689-1.

ŠMAHELOVÁ, Hana, „Čtyři doby“ tři žen, *Literární archiv* 34, 2002, s. 27–34. ISBN 80-85085-59-3.

ŠMAHELOVÁ, Hana, *Mystika lásky v próze Boženy Němcové*, *Česká literatura* 47, 1999, č. 2, s. 184–192. ISSN 0009-0468.

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, *Svatba jako osud, svatba jako obřad*, *Česká literatura* 51, 2003, č. 1, 2003, s. 76–82. ISSN 0009-0468.

TILLE, Václav, *Božena Němcová*, Praha, 1969.

VANĚK, Václav et al. (edd.) *Mrtví tanečníci. Antologie české romantické prózy*, Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010. ISBN 978-80-87053-45-4.

VANĚK, Václav, *Čtyry doby a příroda*, *Česká literatura* 51, 2003, č. 1, s. 60–66. ISSN 0009-0468.

VANĚKOVÁ, Irena, *Čtyry doby B. Němcové. Barevnost a barvy v českém obrazu světa*, *Česká literatura* 51, 2003, č. 1, s. 51–59. ISSN 0009-0468.

VÁVRA, Vincenc, *Božena Němcová. Pokus životopisný a literární*, Praha: Ústřední spolek českých profesorů, 1900.

VLČEK, Jaroslav, *Dějiny české literatury 4, K letům čtyřicátým století devatenáctého*, Praha: L. Mazáč, 1931.

VLČEK, Jaroslav, *Z dějin české literatury*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.